

A decorative graphic on the right side of the page features three blue, 3D-style circles of varying sizes. The largest circle is at the bottom right, a medium one is at the top center, and a smaller one is in the middle. Thin blue lines connect the top-left corners of these circles, forming a triangular shape that points towards the top left.

ТРЕНІНГ 3 ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ

**Методичні рекомендації для
проведення літньої школи**

Методичні рекомендації підготовлені в рамках
проєкту ERASMUS-JMO-2021-HEI-TCH-RSCH
«Субнаціональна гендерна рівність: баланс
цінностей ЄС та українських реалій», № 101047451

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка

К. Акбаш, Н. Пасічник, Р. Ріжняк

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ДО ПРОВЕДЕННЯ ЛІТНЬОЇ ШКОЛИ**

«Тренінг з гендерної рівності»

для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня освіти

галузі знань **01 Освіта / Педагогіка**

м. Кропивницький – 2023 рік

Акбаш К.С., Пасічник Н.О., Ріжняк Р.Я. Методичні рекомендації до проведення літньої школи «Тренінг з гендерної рівності» для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня освіти галузі знань 01 Освіта / Педагогіка. – Кропивницький: ЦДУ імені В. Винниченка, 2023. – 67 с.

Методичні рекомендації підготовлені в рамках проєкту ERASMUS-JMO-2021-HEI-TCH-RSCH «Субнаціональна гендерна рівність: баланс цінностей ЄС та українських реалій», № 101047451. Проєкт фінансується за підтримки Європейської комісії. Ця публікація відображає лише погляди авторів. Єврокомісія не несе відповідальності за будь-яке використання інформації, що міститься в ній.

Рецензенти:

Плачинда Тетяна Степанівна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри професійної освіти Херсонського державного аграрно-економічного університету;

Миценко Іван Михайлович, Заслужений працівник освіти України, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин Центральноукраїнського національного технічного університету.

З 01 червня 2022 року в Центральноукраїнському державному університеті імені Володимира Винниченка розпочалася реалізація проєкту «Субнаціональна гендерна рівність: баланс цінностей ЄС та українських реалій» за програмою ЄС Еразмус+ з напрямку Жан Моне. Безпосереднє виконання проєкту розпочалося з організації у червні 2022 року літньої школи «Тренінг з гендерної рівності» для студентів та вчителів. У методичних рекомендаціях висвітлюються особливості організації та проведення школи, де розглядаються проблеми прихованого навчального плану в системі освіти, гендерного дисбалансу української освіти на національному та субнаціональному рівнях, дискримінації та сексуальних домагань в освіті, причини протидії гендерній рівності в Україні та гендерні аспекти рівності в політико-правовій сфері на національному та субнаціональному рівнях.

Методичні рекомендації будуть корисні для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня освіти галузі знань 01 Освіта / Педагогіка..

Розглянуто на засіданні кафедри математики та методики її навчання, протокол №4 від 01 листопада 2022 року

Затверджено до друку методичною радою
Цentrальноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
(протокол № 2 від «07» грудня 2022 р.)

© К.С. Акбаш, Н.О. Пасічник, Р.Я. Ріжняк

ЗМІСТ

Вступ	4
Розділ 1. Становлення гендерних досліджень в Україні	5
1.1. Становлення теорії і практики гендерних досліджень	5
1.2. Сучасний фемінізм в Україні	8
1.3. Проекти з гендерної проблематики в Україні	13
1.4. «Нерівна рівність» сучасної освіти. Гендерні аспекти прихованого навчального плану	20
1.5. Гендерна економіка: основні методологічні підходи, теми досліджень і тенденції розвитку	27
Розділ 2. Гендерна рівність у мас-медіа	34
2.1. Гендерна (не)рівність у засобах масової інформації: українські реалії	34
2.2. Гендерна (не)рівність у засобах масової інформації: досвід ЄС	40
Розділ 3. Стратегія гендерної рівності ЄС. Статистика та показники з гендерної проблематики	49
3.1. Стратегія гендерної рівності Європейського союзу. Гендерна аналітика (міжнародний та європейський досвід)	49
3.2. Оперування з гендерною статистикою та показниками в сфері освіти	54
Висновки	60

Вступ.

З 01 червня 2022 року в Центральнoукраїнському державному педагогічному університеті імені Володимира Винниченка розпочалася реалізація проєкту **«Субнаціональна гендерна рівність: баланс цінностей ЄС та українських реалій»** (скорочена назва «SubGend») за програмою ЄС Еразмус+ з напрямку Жан Моне.

Основна мета виконання проєкту – популяризація гендерної проблематики серед різних верств населення та привернення уваги громадськості до просування гендерної рівності та універсального включення гендерних вимірів.

Реалізація проєкту передбачає низку різноманітних заходів, що спрямовані на формування в студентів та викладачів здібностей орієнтуватися в особливостях міжнародної європейської практики у сфері гендерної освітньої статистики, гендерних стереотипів та упереджень у освіті та технології гендерної освіти. Це відбуватиметься у формі впровадження курсу за вибором у практику навчання студентів педагогічних спеціальностей, а також у формі проведення літніх шкіл. Крім того, заплановано проведення круглих столів, навчальних візитів, промоакцій з громадськістю, вчителями, а також із працівниками Головного управління статистики у Кіровоградській області та соціологічних служб. Нарешті, для узагальнення та систематизації результатів проєкту планується організувати дослідницьку роботу, яка включатиме вивчення основних підходів в ЄС та Україні до гендерної рівності та адаптацію комплексних гендерних індексів до субнаціонального та інституційного рівнів. Планується ознайомлення політиків, бізнесменів, спеціалістів та громадськості з результатами науково-дослідної роботи та планування використання матеріалів проєкту для сприяння та фінансування гендерної рівності.

Безпосереднє виконання проєкту розпочалося з організації у червні 2022 року літньої школи «Тренінг з гендерної рівності» для студентів та вчителів.

Під час проведення літньої школи розглядалися проблеми прихованого навчального плану в системі освіти, гендерного дисбалансу української освіти на національному та субнаціональному рівнях, дискримінації та сексуальних домагань в освіті, причини протидії гендерній рівності в Україні та гендерні аспекти рівності в політико-правовій сфері на національному та субнаціональному рівнях. За результатами проведення літньої школи учасникам видавалися сертифікати.

Розділ 1. Становлення гендерних досліджень в Україні

1.1. Становлення теорії і практики гендерних досліджень

Загальні рекомендації

Становлення гендерних теорій (1-й етап). До 60-х років ХХ століття всі дослідження гуманітарних наук були андроцентричними і здійснювали їх з позицій чоловічого домінування в суспільстві. Фемінізм першої хвилі увів жінку та жіночу проблематику у предметне поле цих дисциплін. Неофеміністський рух 60–70-х років запропонував новий дискурс. Почався активний пошук моделі рівних можливостей чоловіків і жінок.

Від середини 70-х років ХХ ст. у західних університетах повсюдно стали виникати центри жіночих, феміністичних, гендерних досліджень. Головним завданням таких центрів стало дослідження та визначення особливостей жіночого начала, жіночих підходу та цінностей

Поняття «гендер», застосування якого передбачало перехід досліджень з біологічного рівня на соціальний та відмову від постулату про природне призначення статей, стало ключовим.

Наукові дослідження стимулювали зміни в масовій свідомості в напрямку критики сексизму, для якого характерні:

- неувага до жінки, про яку згадують лише тоді, коли це вигідно для чоловіка;
- ідея про те, що в будь-яких проявах чоловік – це норма, а жінка – відхилення; чоловіча природа протиставлена жіночій.

На початку 80-х років відбувається інтеграція жіночих досліджень у вищу освіту в ряді країн, а також триває процес створення так званих «гендерно збалансованих навчальних планів» за допомогою введення нового знання про жінок у традиційні соціальні та гуманітарні предмети. Цей період дістав назву *мейнстрімінгу (gender mainstreaming)* жіночих досліджень, а його основні зусилля були спрямовані на узагальнення всієї ідеології вищої освіти.

Становлення гендерних теорій (2-й етап). Запроваджено спеціальні проекти та журнали, спрямовані на узагальнення жіночих досліджень, – «*Feminist Studies*», «*Women's Studies*», «*Signs*», «*Quest*», «*Sex Roles*», «*Women's Studies Newsletter*». Вперше було опубліковано антології з жіночих досліджень.

Переосмисленням не лише ролі жінок у житті суспільства, а й самого принципу традиційної, дисциплінарної організації знання. Оскільки, т.з. «старі» й «нові» науки не завжди відповідають жіночому досвідові та можуть викривлено пояснювати жіночу поведінку. Фактично таке вивчення світу починалося та триває з погляду чоловіків.

Жіночі дослідження стали спробою засадних змін в академічних дослідженнях за допомогою здійсненого в їх концептуальних межах наукового пошуку та відповідної методології.

З 80-х рр. ХХ ст. освітні програми стали втілювати дослідницькі принципи, що знаходились на перетині гендерних, етнічних, мультикультуральних перспектив. Разом із цими теоретичними підходами встановлювалось і розуміння того, що всі дослідники так чи інакше є представниками різних рас, культур, соціальних класів.

У 1990-х роках ХХ ст. поступово по європейських країнах відкриваються дослідницькі організації, в назвах яких є термін «гендер». Основними причинами

перетворення жіночих досліджень на гендерні слугувала усталена ідентифікація жіночих студій з фемінізмом.

Сучасна теорія гендеру як соціального інституту наочно відбиває структуру гендеру щодо соціуму та особистості. Як соціальний інститут, гендер охоплює:

- гендерні статуси як соціально визнані норми, що проявляються в поведінці;
- гендерний розподіл праці;
- гендерні сімейні зв'язки з правами та обов'язками кожної статі;
- гендерні структури особистості як комбінації характерних рис, що проявляються в почуттях і поведінці;
- гендерний соціальний контроль, тобто формальне або неформальне сприйняття конформістської поведінки та стигматизація, соціальна ізоляція, покарання та медичне лікування нонконформістської поведінки;
- гендерну ідеологію як виправдання гендерних статусів та їх різних оцінок;
- гендерні образи як культурні репрезентації гендеру та втілення гендеру в символічній мові й художній продукції, що відтворює й узаконює гендерні статуси.

Характеризуючи особистість, стверджує сучасна гендерна теорія, гендер охоплює такі компоненти:

- категорія статі, тобто належність до певної біологічної статі;
- гендерну ідентичність як особистісне сприйняття своєї статевої належності;
- гендерний шлюбний і репродуктивний статуси як здійснення або нездійснення дозволеного та недозволеного виконання батьківських ролей;
- гендерну структуру особистості, тобто внутрішньо притаманні зразки соціально визнаних емоцій, організованих структурою сім'ї та батьківства;
- гендерні процеси як соціальні практики освіти, навчання, необхідних рольових реплік, що роблять поведінку гендерно прийнятною і включають розвиток гендерної ідентичності;
- гендерні переконання як сприйняття або несприйняття гендерної ідеології.

Гендерна ідеологія – система ідей, за допомогою яких гендерні відмінності і гендерна стратифікація отримують соціальне виправдання, в тому числі з точки зору «природних» відмінностей або надприродних переконань.

Практичні рекомендації

Перша хвиля фемінізму – (суфражизм) (друга половина XIX-початок XX ст.).

Під час Великої французької революції постає питання про рівні права чоловіків і жінок – це початок соціального руху за рівність прав (фемінізму)

Суфражизм (від англ. suffrage – виборче право) – «перша хвиля фемінізму» - рух жінок за право голосу та рівні з чоловіками політичні права.

Основні результати першої хвилі фемінізму

- Жінки здобувають виборчі права (голосувати та обиратися на виборні посади). У більшості країн світу це відбувається в 1920-ті рр., Франція, Італія – 1940-і рр.
- Жінки одержують право на здобуття вищої освіти.

Представниці:

- Олімпія де Гуж – французька письменниця, політична діячка, авторка «Декларації жінки та громадянки» (1791)
- Мері Волстонкрафт – англійська письменниця кінця XVIII століття, авторка есе «На захист прав жінок» (1792)
- Френсіс Вілард – американська засновниця Еванстонського коледжу для жінок. Вона сприяла поширенню освіти серед жінок, а також виступала за надання їм виборчих прав. Була активною противницею алкоголю та наркотиків і навіть брала участь в установчому з'їзді Жіночого християнського союзу тверезості (WCTU).
- Елізабет Кеді Стентон – авторка праці «Жіноча Біблія» (1895). Виступала за скасування рабовласницької системи в США та боролася за тверезість і виборчі права жінок.
- Еммелін Панкгерст – британка, яка заснувала Жіночий соціально-політичний союз з метою домогтися виборчого права для жінок.
- Вікторія Вудхулл, Кейт Шеппард, Іда Белл Уеллс-Барнетт, Віда Гольдштейн. Енні Кіні, Ненсі Астор, Еліс Пол та ін.

Друга хвиля фемінізму (початок 1960-х - 1980-і рр.).

Основні ідеї:

- Боротьба проти всієї системи патріархату (сексуальність, сім'я, робоче місце, репродуктивні права, проблеми домашнього насильства та зґвалтування у шлюбі тощо);
- Боротьба за прийняття законів, що забороняють дискримінацію

Термін «фемінізм другої хвилі» був використаний журналісткою Мартою Лір у статті журналу *New York Times* у березні 1968 року під назвою «Друга феміністська хвиля: чого хочуть ці жінки?». Вона написала: «Прихильники називають це Другою феміністичною хвилею, так як перша зникла після славетної перемоги виборчого права.

Ідеологічним підґрунтям другої хвилі фемінізму стала праця С. Бовуар «Друга стаття» (1949), де авторка зазначає вторинну роль жінки по відношенню до чоловіка, котру жінки самі й приймають.

Друга хвиля фемінізму в Сполучених Штатах виникла як відстрочена реакція проти оновленої сім'ї жінок після Другої світової війни : післявоєнний бум кінця 1940 -х років , який був епохою, що характеризувалася безпрецедентним економічним зростанням, бебі-бумом, переїздом. до сімейного передмістя та ідеалу дружніх шлюбів. Протягом цього часу жінки не мали тенденції шукати роботу через свою зайнятість домашніми та сімейними обов'язками. Жінки часто залишалися ізольованими вдома та відстороненими від політики, економіки та законотворчості. Це життя яскраво проілюстрували тогочасні засоби масової інформації; наприклад, телевізійні шоу, такі як «*Батько знає найкраще*» та «*Залиште це Біверу*», де була ідеалізована домашність.

Ліберальний та радикальний фемінізм другої хвилі

Ліберальний напрямок (лідерка Бетті Фрідан – представниця американського фемінізму, авторка книги «Загадка жіночності», 1963).

- Основна ідея – боротьба за прийняття законів, що забороняють дискримінацію.
- Застосовували традиційні методи впливу на владу:
 - традиційні марші протесту;
 - демонстрації;
 - петиції політикам;
 - лобювання законів;
 - переконання виборців.

Радикальний напрямок.

Основні ідеї:

- потрібно змінювати не лише закони, а й суспільну свідомість;
- потрібно модифікувати застарілі культурні норми;
- застосовують провокативні театралізовані дійства;
- створюють автономні громадські організації;
- створюють групи зростання самосвідомості й визначають універсальні основи залежності та пригноблення («особисте – це політичне»).

Гендерні студії та третя хвиля фемінізму.

1968 р. – американський психоаналітик Роберт Столлер уперше застосовує термін *гендер* у значенні «соціальна стать» (праця «Стать і гендер: про розвиток мужності та жіночності»).

Поняття увійшло до судового ужитку завдяки відомій судді Верховного Суду США Рут Гінзбург. За порадою свого секретаря вона почала використовувати «гендер» замість слова *sex* (тобто «біологічна стать»), щоб це не збивало з пантелику учасників судового процесу («*Хіба Ви не знаєте, що ці дев'ять чоловіків [судді Верховного суду], коли вони чують це слово, їхня перша асоціація зовсім не та, що Ви хотіли б, щоб вони думали*»).

Третя хвиля фемінізму (з початку 1990-х і до теперішнього часу).

Характерні риси:

- перехід фемінізму в глобальну стадію;
- множинність напрямів фемінізму (культурний, ісламський, етнічних меншостей, афро-американських жінок, ЛГБТ-спільноти тощо);
- третя хвиля не прийшла на заміну другої, а функціонує паралельно з нею.

1.2. Сучасний фемінізм в Україні

Загальні рекомендації

Гендерну концепцію та підхід вітчизняні науковці почали враховувати доволі запізно. Класовий підхід не передбачав дослідження особливостей жіночого та чоловічого в межах наукових дисциплін. До середини 80-х рр. ХХ ст. мало хто чув про жіночі та гендерні дослідження як самостійний науковий напрямок, хоч і не можна відкидати того факту, що радянські науковці застосовували гендерний підхід (переважно соціологи, демографи, економісти, правники, тобто в дисциплінах, які були тісно пов'язані з практикою), хоч і не визначали його «гендерним».

Перетворення тоталітарної системи, а отже, й монопогляду на суспільні процеси привело до публічного обговорення статусу жінки. Логіка саморозвитку подій, творення нових політичних і громадських структур в Україні стали реальним підґрунтям для зародження жіночих досліджень як нового

дослідницького напрямку. Значно вплинули на становлення жіночих досліджень перші 1993 – 1995 рр. Всеукраїнські конференції найбільших жіночих організацій – Союзу українок, Жіночої Громади, Спілки жінок України.

Основні етапи становлення жіночих та гендерних досліджень.

Перша стадія розвитку жіночих досліджень (поч. 90-х рр. – 1995 рр.) мала на меті нагромаджувати знання про жінок, і, як результат, виникли жіночі студії, дослідницький та освітній напрямки. Теза «додати жінку» в традиційні соціальні й гуманітарні дисципліни виникла з усвідомлення того факту, що, по-перше, жінок протягом тривалого розвитку культури не розглядали в публічному дискурсі й асоціювали з традиційно недосліджуваною приватною сферою. По-друге, жінки мало писали про себе, а отже, залишилося мало документальних джерел про їхнє життя. В результаті історія культури складається переважно з чоловічих імен, що їх вивчають традиційні гуманітарні та соціальні науки.

Друга стадія – стадія інституалізації жіночих і гендерних досліджень (1995 – 2002 рр.) була пов'язана з розвитком глобалізаційного процесу, посиленням уваги міжнародних структур до жіночих проблеми. Пекінська Всесвітня конференція 1995 року зі становища жінок підтвердила, що в загальну систему функціонування суспільства слід внести критерії рівності чоловіків і жінок або питання про перспективи жінок. Поширення освітніх програм і дослідницьких проектів з проблем жінок та гендеру в країнах Західної Європи, США привело до інтенсивного обміну інформацією, досвідом і ресурсами між науковцями й викладачами. Засновано літні школи, конференції, конгреси. Освітні програми набували міжнародної, глобальної орієнтації і проявилися в зростанні публікацій, монографій. Ці програми наголошували на питаннях політики, соціально-економічного розвитку. В результаті жіночі дослідження стали розглядати не тільки як освітній капітал, а як джерело додаткової експертизи в діяльності жіночих організацій і діях уряду. В таких умовах зросло соціальне замовлення не тільки на такі дослідження, а й на спеціалістів, які здатні професійно проводити такі дослідження.

Дослідницький проект. За десять років розвитку центри жіночих і гендерних досліджень *підготували літературу з жіночої та гендерної проблематики.* Практично у всіх сферах соціогуманітарних досліджень вийшли перші монографічні дослідження з урахуванням гендерного підходу.

Літні школи та наукові читання. Основна мета літніх шкіл і наукових читань – сприяти інституалізації гендерних досліджень через створення відповідних регіональних університетських програм за зразком західних програм жіночих і гендерних досліджень, які водночас були б регіонально специфічними і відповідали процесові соціальних змін на пострадянському просторі. Програми шкіл орієнтовані на розвиток гендерних досліджень як навчальної дисципліни і включення гендерних досліджень у навчальні плани університетів. Враховуючи ці завдання, учасницям і учасникам літніх шкіл пропонуються модельні курси з гендерної проблематики, на основі яких вони могли б розробляти власні курси. У школах читають цикли міждисциплінарних лекцій, семінарських занять, організовуються дискусії та консультації з сучасних проблем гендерних досліджень.

Бібліотеки і бази даних. Сьогодні при кожному науковому центрі жіночих і гендерних досліджень засновано бібліотеки і бази даних. І хоча така праця тримається лише на ентузіазмі та самопожертві жінок-членкинь наукових центрів, саме ці бібліотеки стали єдиними інформаційними центрами з гендерної

тематики для науковців, лідерів громадських об'єднань, державних службовців і журналістів тощо.

Жіночі та гендерні дослідження як освітній проект. Система виховання й навчання, базована на домінуванні чоловічих цінностей і через яку здійснюється соціальний контроль, дістала в літературі назву «прихованого навчального плану». У традиційній освітній концепції навчання відділяється від виховання межею навчального плану й аудиторії. В сучасному навчанні сам процес полягає не тільки в трансляції формального знання, але і в формуванні соціально-психологічного добробуту, успішності тих, хто навчається. І поряд з модернізацією технологій навчання, активізацією самостійної роботи студентів важливим стає впровадження гендерного компоненту в освіту.

Практичні рекомендації

Перші Всеукраїнські конференції (1993 – 1995 рр.) найбільших жіночих організацій – Союзу українок, Жіночої Громади, Спілки жінок України стали місцем обміну інформацією, презентації перших наукових досліджень, пошуку наукового середовища і формували тісні контакти науковців та активістів. Ці акції жіночих організацій мали велику притягальну силу та своїми працями (*Українка і демократія. Перша міжнародна жіноча конференція, організована Союзом Українок. – Київ, 7-11 липня 1993. – 175 с.; Жінки України: історія, сучасність та погляд у майбутнє. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції “Союзу Українок”, 4-5 листопада 1995 р. – Дніпропетровськ, 1996. – 100 с.; Жінка і демократія. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції “Жіночої Громади”, Київ 2-5 червня 1995 р. – К., 1995. – 182 с.; Жіночий рух в Україні: історія і сучасність. Міжнародна науково-практична конференція. Одеса, 27-29 жовтня 1994 р. Матеріали конференції. – К., 1994. – 148 с.; Жінки України: сучасний статус і перспективи. Одеса, червень 1995 р. Матеріали конференції. – К., 1995. – 144 с.*) закладали підвалини жіночих досліджень.

На першій стадії розвитку жіночих досліджень (поч. 90-х рр. – 1995 рр.) вивчали жінок у межах традиційних соціогуманітарних дисципліни, переважно історії, літератури, філософії. Водночас дуже скоро стало зрозуміло, що підхід «долучити» жінку до наявних традиційних наук є недостатнім, оскільки в жодній з них не було достатніх знань для розуміння життя жінок. Постає необхідність цілеспрямованіше розвивати самостійні програми жіночих досліджень, що мали всебічно вивчати життя жінок з урахуванням такого складника, як «жіночий досвід». Такий перегляд привів до оформлення жіночих досліджень як самостійних дослідницьких програм.

Під час стадії інституалізації жіночих і гендерних досліджень (1995 – 2002 рр.) в Україні розпочалася інтеграція жіночих досліджень у систему вищої освіти, розвитком «гендерно-збалансованих навчальних планів» через введення знань про жінок у традиційні науки. На цьому етапі ставиться під сумнів вся ідеологія вищої освіти, а процес інституалізації нового наукового напрямку викликає дискусію. Дискусію спричинив міждисциплінарний характер жіночих досліджень, який ставив під сумнів самостійний статус цієї дисципліни і вказував на очевидну інтеграцію з традиційними сферами знань у вигляді таких спеціальностей, як «психологія жінок», «історія жінок» та «історія літератури». Аргументували прихильники самостійного напрямку жіночих досліджень тим, що жіночі дослідження створюють основу для формування нових теорій і понять та

вивчають жінок з несексистської перспективи, а тому можуть претендувати на статус самостійної дисципліни.

Поряд з дискусією про статус жіночих досліджень і реконструкцією наявних програм у середині 90-х рр. *відбувається процес дуже стрімкого переростання ще «не відпрацьованих» жіночих досліджень у гендерні*. Причинами, які зумовили цей процес, були:

- глобалізаційні процеси з їх приверненням уваги до становища жінок;
- складність соціально-економічних процесів в Україні, які зумовили не тільки погіршення становища жінки, а й чоловіка;
- суспільні стереотипи та суспільна свідомість, яка визначала жіночі дослідження як феміністичні, а отже, «чужі», «західні» тощо.

Термін «гендерні дослідження» значно легше входив в українське суспільство, аніж «жіночі дослідження». Цими дослідженнями зацікавились і чоловіки, які в попередні роки не знаходили в собі мужності називатися фахівцями з жіночих досліджень. Між використанням «гендеру» в західному дискурсі та в Україні, як, урешті, й на всьому пострадянському просторі є суттєва відмінність. Зокрема, по-перше, в західному дискурсі «гендер» з'явився, щоб відійти від традиційної статевої дихотомії «чоловік/жінка» з метою позначення феномена статевої множинності в сучасній структурі гендерного визначення ідентичності (фіксується щонайменше п'ять гендерів). У країнах колишнього СРСР, особливо після Пекінської конференції (1995 р.), контекст використання цього поняття веде до старої дихотомії «чоловік/жінка», а гендерний розвиток передбачається через взаємодію чоловіка й жінки в сучасному світі. Крім того, поняття «гендер» ототожнюється не з двома статями, а з однією – жінка. По-друге, впровадження гендерного підходу в соціальних науках України має і деякі відмінні, порівняно з західними країнами та США, онтологічні та гносеологічні причини. Відмінність онтологічних витоків обумовлена тим, що гендерний контракт «працюючої жінки» в Україні («працюючої матері») суттєво відрізняється від «домогосподарки» – жінки середнього класу США чи Європи 60-х рр. ХХ ст. Цим конструктам відповідає й інша конструкція маскулинності. Отож, якщо осмислення статусу жінки на Заході відбувалося через призму досвіду непрацюючої, економічно несамоїсної жінки, то в конструкті «працюючої жінки» проблема пригнічення не є очевидною, явною, дискримінаційні процеси не лежать на поверхні і діють завуальовано.

В силу специфічних ідеологічних причин після 1917 р. виник та впродовж багатьох років існував надто специфічний тип патріархату, коли основним механізмом дискримінації жінок був не чоловік, а тоталітарна держава. Особливими його рисами було, з одного боку, проголошення ідеї емансипації жінки і її рівноправності з чоловіком, тобто, перекладаючи на мову гендерної теорії, формальне утвердження гендерно нейтральної соціокультурної системи. З іншого – в реальному житті відбулося чітке утвердження маскулинного типу свідомості, тобто посилення переважання тих цінностей, які в наявному культурно-символічному ряду характеристик асоціюються з чоловічим началом (мається на увазі поняття сили, влади, раціональності, універсальності тощо). Отож дослідження статей і жінок в Україні на стадії становлення здебільшого перебувають під впливом статево-рольового підходу, а в центрі його уваги – становище жінки (економічне, політичне, сімейне тощо), соціальний захист жінок. Такі дослідження тяжіють до ліберальної нейтральності. І в таких умовах жіночі

та гендерні дослідження мусять ґрунтуватися на вітчизняній традиції соціального знання, яка в сучасних умовах сама істотно трансформується.

Тому сьогодні використання поняття «гендерні дослідження» є радше термінологічною парасолькою для маркування різноманітних досліджень (зокрема й жіночих), а не власне гендерні дослідження як самостійна галузь.

Основні проєкти з питань жіночих та гендерних досліджень.

Гендерному аналізу політико-правової сфери сучасного українського суспільства присвячена монографія Т. Мельник «Гендерна політика в Україні» (1999.). Колю питань, пов'язаних з аналізом паритетної демократії, що недостатньо досліджені на вітчизняному терені, та можливим шляхам її втілення в політико-правову практику українського суспільства присвячена збірка «Перспективи паритетної демократії в політико-правовому полі України» (1997). Аналізу міжнародного досвіду реалізації принципу рівних прав і рівних можливостей та сутності концепції гендерної рівності присвячена монографія Смоляр Л.О. «Гендерна демократія – стратегія ХХІ століття» (2000).

Коли йдеться про гуманітаристику, то найпомітнішими тут були літературознавчі дослідження. Можна говорити про формування гендерної школи в українській літературній критиці дев'яностих років. Особливо резонансними були монографії Соломії Павличко «Дискурс модернізму в українській літературі» (1997) та «Фемінізм» ((2002), Тамари Гундорової «Femina Melancholica: стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської» (2002), Віри Агеєвої «Жіночий простір (феміністичний дискурс українського модернізму» (2003), ряд колективних монографій і збірників, зокрема, «Гендер і культура» (2001), «Гендерна перспектива» (2004). Дуже важливими для структурування гендерного дискурсу вітчизняної гуманітаристики були статті та есе Оксани Забужко.

Аналізу міжнародних документів з прав жінок, можливостей та практики їх застосування в незалежній Україні присвячена монографія К.Левченко «Права жінок: зміст, стан та перспективи розвитку» (2001).

Найскладніше «пробиває» собі дорогу гендерний підхід в історії, втім сьогодні ми вже маємо перші здобутки у вивченні історичного процесу з урахуванням жіночого досвіду. Передусім слід відзначити праці відомого історика М. Богачевської-Хом'як (Bohacevsky-Chomiak, Martha, *Feminists Despite Themselves: Women in Ukrainian Community Life 1884-1939* (1998); М. Богачевська, *Думка України жіночого роду* (1993); М. Богачевська, *Білим по білому: жінки в громадському житті України. 1884-1939* (1995). Розвідка О.Маланчук-Рибак (1999) подає основні досягнення дослідження історії жінок у контексті подібної проблематики іншомовних історіографічних досягнень. Історією жінок козацької доби займається О. Кривоший, опублікувавши розвідки – «Жінка в суспільному житті України за часів козаччини» (1998), «Материзна. Жінка в правовій культурі українського народу» (2001). Проаналізовано українські жіночі видання в збірці «Жіночі долі на тлі доби» (1999). Важливим здобутком історії жінок став збірник матеріалів і документів про суспільно-політичну та публіцистичну діяльність Мілени Рудницької (*Мілена Рудницька. Статті, листи, документи. Збірник документів і матеріалів. – Львів, 1998. – 844 с.*). Водночас вищезазначені дослідження можна віднести до вивчення «жінки в історії», але реальної, альтернативної «історії жінок» в Україні ще немає. Ми не маємо узагальнювальних праць з історії жінок, і рідкісною працею в цій галузі залишається монографія «Жіночі студії в Україні: жінка в історії та

сьогодні» (1999), яка подала історію жінок від періоду Київської Русі до сьогодення.

Для вивчення гендерних процесів в Україні важливим був Проект «Гендер у розвитку» ПРООН, результати його дослідження втілено в колективній монографії «Гендерний аналіз українського суспільства» (1999).

Суттєву допомогу формуванню інформаційного простору з гендерної проблематики надає проект Національного університету України «Київський Політехнічний Інститут «Інформаційна підтримка впровадженню гендерної освіти в Україні». В межах проекту створено:

- віртуальну бібліотеку з гендерних питань, яка акумулює в електронному вигляді (онлайн та на електронних носіях) законодавчі акти Уряду України, міжнародні законодавчі норми; офіційні документи міжнародних організацій, статті, монографії, огляди наявних інтернет-ресурсів тощо;
- банк даних про фахівців та організації, діяльність яких пов'язана із гендерними проблемами;
- електронний список розсилки «Newsletters» – мережа, інформація партнерських організацій, листи від реципієнтів, ЗМІ тощо;
- установчі та подальші практичні семінари-класи.

Гендерна освіта передбачає вивчення сукупності відносин жінок і чоловіків у суспільстві. Це стосується традицій, формальних і неформальних правил та норм, які визначаються місцем і становищем чоловіків та жінок в українському суспільстві. Інтеграція гендерних підходів в освіті вимагає:

- введення спеціальних предметів і спецкурсів з гендерної проблематики;
- експертизи наявних програм і підручників;
- розроблення відповідних навчальних програм, методичних посібників, підручників для різних типів навчальних закладів.

Невизначеним залишається статус наукових центрів жіночої та гендерної проблематики. Аналіз документів дає змогу стверджувати, що наукові центри сьогодні існують:

- у статусі неурядових громадських об'єднань;
- як підрозділи дослідницьких громадських організацій;
- як підрозділи державних дослідних інститутів;
- як тимчасові дослідні проекти.

Отже, розгляд розвитку жіночих і гендерних досліджень за десять років в Україні показує, що і на рівні дослідницького, й освітнього проектів досягнуто вагомому поступу. Водночас слід визнати певну проблемність цієї дослідницької ситуації. Зумовлена, по-перше, домінуванням патріархатної свідомості; по-друге, новизною цієї галузі для пострадянського наукового знання; по-третє, потребою концептуального та практичного самовизначення в конкретних умовах.

1.3. Проекти з гендерної проблематики в Україні

Загальні рекомендації

Інтеграція до європейського співтовариства потребує ґрунтовної перебудови усіх соціальних процесів на нових, демократичних принципах, вільних від будь-якої форми нерівності, зокрема й за ознакою гендеру. У цьому дусі витримана державна політика країн Європейського Союзу, які проголосили

одним із основних засобів демократизації суспільства політику гендерного мейнстримінгу («gender mainstreaming policy») як системну стратегію створення рівних можливостей для жінок і чоловіків, подолання гендерної асиметрії та нерівності в усіх сферах життєдіяльності суспільства (Рада Європи «Стратегія гендерної рівності на 2014-2017 роки» / Council of Europe «Gender Equality Strategy, 2014-2017»). Саме тому в контексті європейського спрямування розвитку українського суспільства особливої значущості набуває в Україні впровадження таких принципів гендерної рівності: а) **дотримання демократичних цінностей** свободи, справедливості, егалітарності (рівності прав і можливостей), інклюзивності, толерантності, недискримінації; б) **системності та комплексності**, які передбачають системну розробку та впровадження досяжних стратегічних завдань, міжінституційну співпрацю для їх практичної реалізації; в) **відкритості, прозорості, цілісності**, що зумовлюють публічну розробку стратегії, її обговорення у експертному та громадському середовищі.

Реалізація стратегії подолання гендерної нерівності передбачає реалізацію системної демократичної державної політики в галузі гендерної рівності, а також сприяння плануванню, фінансуванню та виконанню вітчизняних проєктів, спрямованих на подолання гендерної нерівності. Крім того, важливого значення набуває підтримка ініціативи низки міжнародних інституцій, що готові надавати фінансову, технічну та експертну допомогу Україні у цій сфері: Агентство США з міжнародного розвитку, Ізраїльське агентство міжнародного розвитку, Канадське агентство міжнародного розвитку, Шведське агентство міжнародного розвитку, Швейцарське бюро співробітництва, посольства Австрії, Великої Британії, Данії, Королівства Нідерланди, Норвегії, Федеративної Республіки Німеччина, Фінляндії і Японії. До них також відносяться недержавні фонди: Фонд імені Гайнріха Бьолля, Фонд імені Фрідріха Еберта та ін.

Практичні рекомендації

У рамках донорських проєктів і програм розроблено матеріали з впровадження гендерного підходу, інтегрування концепції гендерної рівності в роботу державних структур тощо. Гендерно-орієнтоване бюджетування – інструмент, спрямований на інтеграцію гендерної складової у бюджетний процес. Навесні 2017 року Проєкт ПРОМІС спільно з Асоціацією міст України провели конкурс на фінансування короткострокових гендерних ініціатив, метою яких є сприяння участі жінок у місцевому економічному розвитку. Фактично, різноманітних методичних рекомендацій і прикладів проєктів з використанням гендерного підходу є вже достатньо, аби втілювати подібні практики в аналітичних матеріалах.

Однак, не так багато досліджень, що напряду не стосуються гендерної тематики, але містять гендерну складову, хоча б на рівні кількісного аспекту – дезагрегованих за статтю даних. Прикладом може бути аналіз результатів дослідження «Молодь України-2015», зокрема аналіз соціального розвитку сучасної молоді, механізмів самореалізації, залучення та участі молоді у суспільних процесах та громадському житті тощо, у яких громадську думку охарактеризовано окремо для жінок і чоловіків. Або у дослідженні з питань міграції та торгівлі людьми в Україні (2017) сфери роботи за кордоном, найбільш бажані країни тощо виокремлено для жінок і чоловіків. Дезагреговані за статтю дані у деяких регіонах подано у дослідженні «Обізнаність населення про епідемію ВІЛ в Україні» (2017). Розбивка за статтю також присутня в кабінетному дослідженні становища внутрішньо переміщених осіб в Україні.

При висвітленні цього питання слід проаналізувати результати виконання найбільш результативних та знакових політичних рішень та проєктів з гендерної тематики.

1. ЗАКОН УКРАЇНИ «Про забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків і жінок»

Стаття 3. Основні напрями державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків

Державна політика щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків спрямована на:

- утвердження гендерної рівності;
- недопущення дискримінації за ознакою статі;
- застосування позитивних дій;
- запобігання та протидію насильству за ознакою статі, у тому числі всім проявам насильства стосовно жінок;
- забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень;
- забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків;
- підтримку сім'ї, формування відповідального материнства і батьківства;
- виховання і пропаганду серед населення України культури гендерної рівності, поширення просвітницької діяльності у цій сфері;
- захист суспільства від інформації, спрямованої на дискримінацію за ознакою статі.

Стаття 4. Гендерно-правова експертиза

Чинне законодавство підлягає гендерно-правовій експертизі. У разі встановлення невідповідності нормативно-правового акта принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків висновок гендерно-правової експертизи надсилається до органу, який прийняв такий нормативно-правовий акт.

Стаття 6. Заборона дискримінації за ознакою статі

Дискримінація за ознакою статі забороняється.

Не вважаються дискримінацією за ознакою статі:

- спеціальний захист жінок під час вагітності, пологів та грудного вигодовування дитини;
- обов'язкова строкова військова служба для чоловіків, передбачена законом;
- різниця в пенсійному віці для жінок і чоловіків, передбачена законом;
- особливі вимоги щодо охорони праці жінок і чоловіків, пов'язані з охороною їх репродуктивного здоров'я;
- позитивні дії.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНИХ ПРАВ ТА МОЖЛИВОСТЕЙ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ У ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНІЙ СФЕРІ

Стаття 15. Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у виборчому процесі

Стаття 16. Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у сфері державної служби та служби в органах місцевого самоврядування

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНИХ ПРАВ ТА МОЖЛИВОСТЕЙ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ У СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ

Стаття 17. Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у праці та одержанні винагороди за неї

Стаття 18. Забезпечення рівних можливостей під час укладання колективних договорів та угод

Стаття 19. Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у сфері підприємництва

Стаття 20. Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у сфері соціального захисту

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНИХ ПРАВ ТА МОЖЛИВОСТЕЙ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ У СФЕРІ ОСВІТИ ТА В ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Стаття 21. Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у здобутті освіти та професійній підготовці

Стаття 21-1. Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у діяльності засобів масової інформації

ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ НАСИЛЬСТВУ ЗА ОЗНАКОЮ СТАТІ (2017 р.)

Стаття 21-2. Запобігання насильству за ознакою статі

Стаття 21-3. Надання допомоги та захисту постраждалим особам

Стаття 21-4. Права постраждалих осіб

Стаття 21-5. Обмежувальний припис стосовно кривдника

Стаття 21-6. Взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи

Стаття 21-7. Взаємодія суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі

Стаття 21-8. Виконання програм для кривдників

2. Проєкт розробки та впровадження публічної політики (проєкт PRISM, 2002-2017 рр.).

- Основною метою Проєкту PRISM було сприяння розвитку відповідального врядування, демократії та верховенства права шляхом розбудови інституційної спроможності з розробки та впровадження політики шляхом надання оперативної кваліфікованої технічної підтримки з боку Канади та міжнародної спільноти. Складовою частиною Проєкту PRISM було проведення відповідних аналітичних досліджень, впровадження гендерного аналізу в практику оцінювання всіх соціальних процесів та ефективності управління соціально-економічним та культурним розвитком.
- Дослідницький проєкт передбачав створення гендерного портрету області, який надавав можливість максимально конкретизувати поняття «населення», збагативши його зміст надійною інформацією щодо демографічних показників, громадсько-політичної активності, участі в політиці та прийнятті рішень, стану здоров'я, освіти та економічної діяльності, асоціальної поведінки жінок і чоловіків області.

3. Проєкт Центра Разумкова «Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України» (2016 р.).

- Проєктом проаналізовано широкий спектр актів, що стосуються впливу інституційних реформ, економічних стратегій, спрямованих на досягнення більшої рівності між чоловіками та жінками, а також різні аспекти гендерної дискримінації.

- У результаті проведення дослідження зроблено висновок, що ігнорування гендерних проблем призводить до значних суспільних витрат, завдає збитків добробуту людей, впливає на можливості сталого зростання та ефективності управління. Водночас, у політичному арсеналі достатньо інструментів, щоб сприяти досягненню гендерної рівності та ефективності розвитку.

4. Проєкт ПРООН в Україні спільно з Секретаріатом уповноваженого ВР України «Комплексне становище жінок, які проживають у сільській місцевості» (2015 р.).

Метою дослідження був аналіз становища жінок, що проживають у сільській місцевості, у розрізі дотримання їх прав, закріплених у статті 14 Конвенції ООН:

1. Участь сільських жінок в опрацюванні та здійсненні планів розвитку на всіх рівнях;
2. Доступ сільських жінок до відповідного медичного обслуговування, включаючи інформацію, консультації й обслуговування з питань планування розміру родини;
3. Користування сільськими жінками благами програм соціального страхування;
4. Одержання сільськими жінками формальної та не формальної освіти, включаючи функціональну грамотність, а також користування послугами всіх засобів громадського обслуговування, консультативних служб із сільськогосподарських питань;
5. Організація сільськими жінками кооперативів для забезпечення рівного доступу до економічних можливостей;
6. Участь сільських жінок у всіх видах колективної діяльності;
7. Доступ сільських жінок до сільськогосподарських кредитів і позик, систем збуту;
8. Користування належними умовами життя, особливо житловими умовами, санітарними послугами, електро- і водозабезпеченням, а також транспортом і засобами зв'язку.

5. Проєкт Фонду ООН в галузі Народонаселення «Аналітичне дослідження участі жінок в складі робочої сили в Україні» (2012 р.).

- Проєкт мав за мету здійснити поглиблений аналіз сучасних проблем гендерної нерівності на вітчизняному ринку праці та охарактеризувати її основні складові; дослідити можливості гармонійного поєднання працівниками зайнятості та сімейних обов'язків; проаналізувати особливості формування доходів українських жінок і чоловіків, зокрема оцінити обсяги неврахованої праці та внеску жінок, окреслити ставлення населення до явища дискримінації у сфері зайнятості та дослідити частоту його проявів.
- Результати проведеного дослідження дозволили визначити найбільш проблемні аспекти, які характеризують особливості доступу жінок і чоловіків до ринку праці, отримання доходу, можливості поєднання професійних та сімейних пріоритетів.

6. Проєкт «Місцеві гендерні ініціативи 2017-2018: досвід реалізації» (Проєкт ПРОМІС).

- Проєкт спрямований на посилення ролі жінок в органах місцевого самоврядування, активне залучення жіноцтва до процесів економічного розвитку та зменшення гендерної нерівності в доступі до економічних ресурсів і суспільних благ.

- «Підвищення активності жінок в економічному житті чернівецької громади через самозайнятість», «Жіноче підприємництво – альтернатива розвитку монопрофільних міст» (м. Першотравенськ), «Гендерна мапа м. Северодонецька», «Розроблення Програмного документа з метою сприяння реалізації зобов'язань згідно з європейською Хартією рівності жінок і чоловіків у житті місцевих громад, підписантом якої є Вінницька міська рада, на період 2018-2023 рр», «Кращі ініціативи жінок України для економічного розвитку місцевих громад (м. Київ, м. Ірпінь), «Гендерний аналіз у м. Івано-Франківську», «Розвиток жіночого підприємництва. Жіноче лідерство. Подолання гендерної нерівності серед керівників підприємств та фізичних осіб-підприємців м. Рівне шляхом залучення жінок у місцевий економічний розвиток», «Жіночий вимір успішної Таращі».

7. Проєкт ПРООН «Гендерна експертиза українського законодавства» (Проєкт ПРОМІС, 2017 р.).

- Гендерно-правова експертиза передбачала вивчення, перевірку, дослідження, кількісний та якісний аналіз й оцінку чинного законодавства з позиції свободи, справедливості, рівності та розвитку статей, відповідності його міжнародно-правовим підходам і рівню юридичного забезпечення рівних прав та можливостей.
- В результаті проведення проєкту організатори прийшли до висновку, що законодавство та механізми в Україні не є досконалими, проте дозволяють стати на курс забезпечення гендерної рівності в Україні. Необхідними є напрацювання чітких механізмів співпраці відповідальних інституцій з населенням та їх поступова реалізація. У аспекті діяльності органів влади ключовим питанням залишається підвищення рівня саморегуляції та спонукання до співпраці у питаннях забезпечення рівності та протидії будь-яким видам дискримінацій. Як наслідок, пропонується боротися з дискримінацією, сексизмом та гендерною нерівністю у більшій мірі /шляхом просвітництва, а не шляхом імперативних методів.

8. Проєкт «Гендерно-орієнтоване бюджетування на місцевому рівні» (Фонд Ф. Еберта, 2012–2014 рр.).

- Концепція гендерно-орієнтованого бюджетування була задумана як гнучкий механізм вироблення цільових стратегій для забезпечення справедливого розподілу ресурсів в інтересах різних соціальних груп населення, і це дає дослідникам і практикам змогу постійно розширювати її контекст, забезпечуючи її функціонування в якості ефективного інструменту забезпечення соціальної інтеграції та гендерної рівності
- В 2012-2014 роках в Україні за підтримки ООН Жінки та Фонду імені Фрідріха Еберта в Україні було здійснено ряд ініціатив із гендерно-орієнтованого бюджетування на місцевому рівні: Бахчисарай, Житомир, Горішні Плавні Полтавської області, Луцьк, Херсонська область, Городок Хмельницької області, Чугуїв Харківської області.

9. Проєкт «Сприяння поширенню гендерної рівності у системі освіти в 3-х областях України: Київська, Запорізька, Тернопільська» (2014 р.).

- Мета проєкту – надати освітянам знання та навички, які дозволять їм розробляти та проводити практичні навчальні курси з впровадження гендерних підходів у повсякденну роботу.
- Тренінги з гендерних питань в освітньому середовищі є ключовою стратегією, що забезпечує краще врахування гендерної проблематики

викладачів та передачу їм навичок практичної реалізації різних зобов'язань у сфері гендерної рівності, взятих Урядом України, зокрема, щодо досягнення Цілей розвитку тисячоліття, впровадження гендерного законодавства, Планів дій з утвердження гендерної рівності та інших нормативно-правових документів.

- Основні завдання проєкту визначилися так: а) сприяння становленню активної позиції дівчат у суспільстві; б) підвищення обізнаності молодих жінок та дівчат щодо проблематики торгівлі людьми, гендерного насильства та сексуальної експлуатації; в) розвиток ініціатив, які сприяють молодим жінкам навчатися далі після здобуття обов'язкової освіти, що сприятиме більш високим заробіткам у майбутньому; г) виокремити проблему рівної оплати праці і рівного представництва чоловіків та жінок на всіх рівнях посад у школі.

10. Проєкт «Гендерний мейнстримінг у вищих навчальних закладах України» (2015 р.).

- Головна мета проєкту – сприяти досягненню гендерної рівності та реалізації гендерночутливих підходів в українських вишах. Очікувалося, що поширення практики проведення гендерного аудиту приверне увагу до питання гендерної рівності в університетах та буде мотивувати адміністрацію до реалізації політики рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, яка дозволяє повноцінно самореалізуватись кожній особистості у ВНЗ, незалежно від статі.
- ВНЗ-учасники проєкту: Запорізький національний університет, Луцький педагогічний коледж, Луцький національний технічний університет, Харківський національний університет радіоелектроніки, Харківський національний педагогічний університет ім. Г. Сковороди, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, Київський національний університет ім. Т. Шевченка, Національний університет «Острозька академія», Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, Національний гірничий університет, Національний університет «Львівська політехніка», Вінницький національний технічний університет, Сумський державний університет.

11. Громадська організація «Центр гендерної культури» (2008–2023 рр.).

- Харківську обласну громадську організацію «Харківський обласний гендерний ресурсний центр» (ХОГРЦ) створено у 2008 р.
- Місія організації: популяризація в українському суспільстві ідей гендерної рівності та сприяння зміні стереотипів щодо соціальних ролей жінок і чоловіків через неформальну гендерну просвіту.
- Основним напрямом діяльності є гендерна просвіта та інформування широких кіл громадськості через створення та розвиток Центру гендерної культури як інноваційного майданчика.
- Адреса ресурсу: <https://www.genderculturecentre.org/khogo-khogrc/>

1.4. «Нерівна рівність» сучасної освіти. Гендерні аспекти прихованого навчального плану

Загальні рекомендації

Досліджуючи будь-яку гендерно орієнтовану освітню теорію чи практику необхідно з'ясувати, яке розуміння гендеру вона передбачає. Адже даний концепт представлений великою кількістю концепцій і теорій є неоднозначним та багатовимірним. Аналіз теорії і практики гендерно орієнтованої освіти засвідчує наявність таких основних напрямів концептуалізації гендерно орієнтованої освіти: диференціального, соціал-конструктивістського та радикально-плюралістичного, які доповнюючи, суперечачи та взаємодіючи один з одним, створюють умови подальшого розвитку даної освітньої системи та суспільного поступу. Розглянемо кожен з напрямів докладніше.

Диференціальний напрям концептуалізації гендерно орієнтованої освіти спирається на концепцію гендеру, запропоновану Л. Ніколсон. В межах цієї теорії, розуміння гендерної ідентичності дослідниця порівнює з «вішаком для одягу»: тілесність розглядається як вішак, на який можна «повісити» різні культурні та соціальні конструкції, такі, наприклад, як особистісні та поведінкові характеристики чоловіків та жінок. Л. Ніколсон зауважує, що біологічний фундаменталізм встановлює закономірний характер зв'язків між гендером та біологічною статтю. Біологічне хоча і детермінує культурне та соціальне, але однозначного зв'язку між ними немає, а культурні характеристики мають варіабельний характер. Завдяки такому підходу можна пояснити не лише те спільне, що об'єднує жінок/чоловіків, але й наявність відмінностей між ними: хоча весь одяг висить на вішаку, але це може бути доволі різний одяг, різного розміру, кольору, фасону тощо.

Соціал-конструктивістський напрям концептуалізації гендерно орієнтованої освіти ґрунтується на теорії соціального конструювання гендеру та акцентує увагу на рівності, егалітарності, питаннях влади і домінування, створенні та впровадженні політик рівності.

Ключовими концептами даного напрямку є гендерна рівність, гендерний паритет та гендерна справедливість. Під гендерною рівністю розуміють можливість чоловіків і жінок повною мірою реалізувати свої права людини і повноцінно брати участь в економічному, соціальному, культурному та політичному розвитку. Паритет та справедливість є «будівельними блоками» гендерної рівності в освіті. Виокремлюють чотири основні виміри гендерної рівності в освіті: рівність доступу, рівність у процесі навчання, рівність освітніх результатів, рівність зовнішніх результатів.

Третім напрямом концептуалізації гендерно орієнтованої освіти є *радикально-плюралістичний*, теоретичним підґрунтям якого слугує концепція множинності гендерів, що передбачає руйнацію традиційної дихотомії (маскуліність/фемінність) та розгляд гендеру як континууму. Ідея множинності гендерів виникла внаслідок розвитку теорії гендеру у 80–90-х роках. Філософською основою цієї теорії слугували ідеї постструктуралізму і постмодернізму (номадологія, деконструкція). Номадизм задає бачення світу, що спирається на радикально альтернативні презумпції: розгляд предметності як аструктурної (концепція ризоми); трактування простору як децентрованої і відкритого для територіалізації (ацентризм); нове розуміння детермінізму, засноване на ідеї принципової випадковості сингулярної події; зняття самої

можливості виділення опозицій зовнішнього і внутрішнього, минулого і майбутнього, чоловічого і жіночого і т. п.; надання феномену сенсу проблематичного статусу. Методологічним підґрунтям для руйнації традиційної дихотомії (маскуліність/фемінність) гендерної системи також стала концепція деконструкції, яка передбачала демонстрацію неповноти і неузгодженості філософської позиції з використанням понять і принципів аргументації, чіє значення і використання узаконено тільки цією філософською позицією. Вже, за теорією гендерного конструювання припускали існування не лише двох гендерів. Сумніви біологів із приводу існування двох статей, різнорівневність сексуальної організації тіла, складність конструювання біологічної статі – все це дало підставу провести деконструкцію поняття біологічної статі. Сформувавшись думки про неправомірність обмежень двома статями та про можливе існування необмеженої кількості статей (з'явилися переконання про наявність чотирьох – шести статей). Прикладом деконструкції поняття «гендер» стає теорія перформативності Дж. Батлер та теорія номадичності Р. Брайдотті.

Огляд напрямів концептуалізації гендерно орієнтованої освіти засвідчує неоднозначність трактувань як самої системи гендерно орієнтованої освіти так і основних її концептів, що унеможлиблює використання абстрактного поняття «гендерно орієнтована освіта» при розробці національної політики, імплементаційних стратегій та праксеологічного втілення. Дана неоднозначність, з одного боку, ускладнює методологічний пошук, а з іншого пропонує альтернативні можливості, що дозволяють адаптувати національну гендерну політику в галузі освіти під запити, потреби і очікування конкретного суспільства.

Методологічна концепція гендерної освіти розкриває механізми формування гендерних відносин в освітніх інституціях. Вона розвивалась на ґрунті теорії соціального конструктивізму та феміністської педагогічної теорії. Гендерний підхід в освіті досліджує неформальні, неявні сторони навчальних практик. Дослідження *прихованого навчального плану* мають свою історію, що складається з декількох етапів, кожен з яких має свої теоретичні й методологічні аспекти. Сам термін «прихований навчальний план» або «латентна програма» (англійською *hidden curriculum*) уперше запропонував американський соціолог П. Джексон 1968 р. в своїй книзі «Життя в аудиторіях».

Спершу дослідження прихованого навчального плану акцентувало на трьох основних смислах цього поняття, пропонуючи розглядати його як: 1) результат позаакадемічного навчання, 2) організацію, 3) процес. Автори особливо наголошують на силі впливу прихованого навчального плану, вважаючи його багато в чому ефективнішим за явний. Прихований навчальний план відрізняється від явного імпліцитним або несвідомим змістом викладання. Інформація тут передається невербальним шляхом або транслюється глибокими структурами дискурсу. Тому слушно казати не тільки про безпосередні уроки, а й про метауроки як про ті способи комунікації, які самі є навчальними, незалежно від фактичного змісту передаваного тексту.

Другий етап досліджень прихованого навчального плану пов'язаний з критикою самого поняття. Дослідники дійшли висновку, що прихований навчальний план можна тлумачити як соціальний текст, який має смисл тільки в тому разі, коли його читають і тлумачать учні, вчителі та інші учасники навчального процесу, різні члени організації, суб'єкти освіти. Так проявляється, вважає О. Ярська-Смирнова, герменевтична перспектива в дослідженні

прихованого навчального плану, яка порушує питання про автора освітнього процесу.

У третьому поколінні досліджень йдеться про пошук чітко фіксованих явищ, які можна виміряти і визначити як чинники подальшого розвитку. При цьому використовуються такі терміни, як «інтервенція», популярними є проекти «поліпшення шкільного навчання», «зміни шкільного життя». Велику роль серед підходів до аналізу неявних форм і смислів освіти відіграє критична педагогіка. Традиційний підхід у педагогіці полягає в тому, що система освіти (дитячий садок, школа, університет) має допомогти людині пристосуватися до наявних соціальних відносин. У межах цього підходу школи розглядаються як засіб раціонального розподілу індивідів у суспільстві.

Термін «прихований навчальний план» або «прихована навчальна програма» застосовують педагоги, щоб розкрити механізм формування людини відповідно до цілей суспільства. Звичайна навчальна програма відкрита, опублікована, її цілі чіткі.

Під прихованою програмою розуміють не пряме навчання учням тих чи інших принципів, а особливу структуру й стиль спілкування, підбір завдань і прикладів тощо. Все це впливає на учня опосередковано, примушуючи його (можливо, на шкоду собі) приймати нав'язану суспільством роль.

«Прихована навчальна програма» чи «навчальний план» закріплює гендерні стереотипи разом із сексистськими визначеннями жінок і чоловіків. Організація самого освітнього закладу, гендерні відносини на роботі, гендерна стратифікація вчительської професії та зміст предметів, а також стиль викладання – ці виміри прихованого навчального плану не просто відбивають гендерні стереотипи, а й підтримують гендерну нерівність, віддаючи перевагу чоловічому та недооцінюючи жіноче і нетипове. Прихований навчальний план було визначено як метакомунікації – мову, через яку відбувається соціальний контроль.

Практичні рекомендації

Гендерно орієнтована освіта, ґрунтована на *диференціальному напрямі концептуалізації*, виходить з необхідності вивчення біологічних, психологічних, педагогічних особливостей статей та врахування їх у навчально-виховному процесі. Вона передбачає добір змісту, форм, методів, темпів навчання задля створення оптимальних педагогічних умов для розкриття академічного та творчого потенціалу кожної дитини незалежно від статі. Теоретики та практики даного напрямку завданням гендерно орієнтованої освіти вважають вивчення специфіки особистісного розвитку жінок і чоловіків як основи диференціації та індивідуалізації виховання і навчання з метою формування егалітарної свідомості. У словнику гендерних термінів гендерна диференціація (від лат. *Differentia* – різниця, відмінність) трактується як процес, у якому біологічні відмінності між жінками та чоловіками набувають соціального значення і використовуються як засіб соціальної класифікації. Під диференціацією навчання розуміють побудову навчання на основі поділу учнів на групи. Кожну групу утворюють учні, що характеризуються схожістю певних індивідуально – психологічних особливостей. В якості критеріїв диференціації можуть бути використані рівень розвитку та якісні характеристики пізнавальних процесів, мотивацій, здібностей, а також психодинамічні, характерологічні та соціально – психологічні властивості. Основною метою диференціації навчання є

узгодженість процесу навчання і індивідуально – психологічних особливостей учня, створення режиму сприяння психічного розвитку кожного учня.

Даний підхід широко використовується в школах з роздільною освітою в Європі, США, Австралії. Серед головних переваг, які отримують учні під час навчання в роздільних класах, теоретики і практики даного напрямку виокремлюють наступні: підвищення рівня академічної успішності учнів, вибір гендерно атипичних предметів, соціоемоційні вигоди, створення комфортного навчального середовища.

Слід також зазначити, що велику роль має ідеологічне підґрунтя диференціації навчання. Погодимось з думкою І. Кона, який наголошує, на ідеологічній відмінності підходів до роздільної освіти в західних країнах і на пострадянському просторі. І. Кон зазначає, що при обговоренні теми роздільної освіти англійським педагогам та освітянським функціонерам навіть не спадає на думку міркування про те, що хлопчики і дівчатка «самою природою» призначені до різних видів діяльності, що хлопчиків потрібно готувати до військової служби, а дівчаток – до сімейного життя, тощо, в той час коли такі міркування про «призначення» завжди явно чи незримо присутні в російських дискусіях. Іноземних теоретиків і практиків найбільше цікавить як домогтися поліпшення академічної успішності школярів з предметів, які однаково необхідні і чоловікам, і жінкам.

Головними недоліками даного напрямку концептуалізації гендерно орієнтованої освіти слід визнати наступні:

1. Есенціалізм, спроби виявити певну незмінну чоловічу або жіночу сутність, що неодмінно веде до бінарізації та посилення диференціації.

2. Штучне обмеження розвитку особистості. Необхідно не тільки враховувати відмінності та на їх підставі полегшувати процес навчання, але й опанувати інші, незвичні для даної жіночої/чоловічої особистості види активності, стратегії прийняття рішень тощо. Це і буде своєрідним визволенням особистості, «практикою свободи», виходом за межі біологічних, психологічних обмежень.

Соціал-конструктивістський напрям концептуалізації широко представлений в освітніх програмах Unicef, Usaid, тощо. Гендер, в даних програмах, розуміється як такий, що відноситься до соціальних ролей чоловіків і жінок, хлопчиків і дівчаток, а також стосунків між ними, в тому чи іншому суспільстві в конкретному часі і місці. Біологічні відмінності можуть створювати різні потреби і можливості для жінок та чоловіків, але ці відмінності не можуть «природньо» спричинити чи виправдати нерівність в соціальному становищі або правах.

Навчальні програми у вищих навчальних закладах, ґрунтовані на соціал-конструктивістському підході, зазвичай велику увагу приділяють проблемам взаємодії гендеру і глобального розвитку, гендеру і політичної діяльності, гендеру і мультикультуралізму. Наприклад, Інститут освіти Лондонського університету, провідний центр досліджень в галузі освіти та суміжних дисциплін Великобританії, пропонує магістерську програму під назвою «Освіта, гендер та міжнародний розвиток», основними модулями якої є «Освіта та міжнародний розвиток: концепції, теорії та проблеми», «Гендер, освіта і розвиток», рекомендованими — «Критичні перспективи викладання і навчання», «Розвиток освіти в епоху глобалізації», «Економічні перспективи освітньої політики», «Гендер: теорія і практика в галузі освіти», «Інновації та зміни у сфері вищої та

професійної освіти», «Інтернет культура: теорія і практика», «Основи соціальних досліджень», «Навчання і викладання в контексті освіти для всіх», «Проблеми меншин, мігрантів та біженців в європейській освіті», «Планування освіти та розвитку», «Сприяння здоров'ю та благополуччю: планування, практика та участь», «Теорії дитинства та права дітей», «Основи досліджень в галузі освіти».

Філософським підґрунтям, концептуальною основою диференціального та соціал-конструктивістського напрямку концептуалізації гендерно орієнтованої освіти може слугувати неперевершена образна модель «нерівної рівності» Г. Сковороди: «Бог багатому подібен фонтану, що заповнює різні посуду за їх обсягом. Над фонтаном напис: нерівна усім рівність. Ллються із різних рурок різні токи в різні посуду, що стоять навколо фонтану. Менший посуд менше має, але в тому є рівний більшому, що однаково є повний». Сковородинська ідея нерівної рівності спирається на два основні принципи: природовідповідність (кожна людина має йти за своєю природою) та етичний плюралізм (кожна людина обирає власний індивідуальний шлях). Аксиологічною основою гендерно орієнтованої освіти є розуміння рівноправності (а не рівності, однаковості) хлопців і дівчат. Біологічно, психологічно, педагогічно НЕ РІВНІ дівчата і хлопці мають РІВНІ освітні права: повноцінно розкрити власний академічний та творчий потенціал в результаті навчально-виховного процесу, набути високого рівня компетентності по всім навчальним предметам незалежно від їх гендерної типовості (чи нетиповості), навчатися в гендерно комфортному середовищі, вільному від тиску стереотипів і упереджень, що сприяє підвищенню самооцінки та академічної Я-концепції. Більш того, кожна особистість незалежно від статі має право отримати повноцінне освітнє підґрунтя, що забезпечить становлення індивідуума як рівноправного члену соціуму, стане основою подальшого індивідуального розвитку. При застосуванні гендерно орієнтованого навчального формату зберігається принцип природовідповідності (врахування біологічних, психологічних, педагогічних особливостей статей) та плюралізму (вибір шляху розвитку особистості, вільного від тиску гендерних стереотипів).

При тому, що і диференціальний і соціал-конструктивістський напрями переймаються встановленням «нерівної гендерної рівності», диференціальний підхід більше уваги приділяє аналізу і врахуванню у навчально-виховному процесі особливостей «посуду» (чоловіків/жінок), а соціал-конструктивістський – опікується рівномірністю «заповнення» цього посуду.

Коллективні феміністські рухи 1970–х років у контексті *радикально-плюралістичного напрямку концептуалізації гендерно орієнтованої освіти* привели до дебатів стосовно «ідентичності» в громадських та політичних сферах. Дискусії щодо ідентичності більше не обмежувалися науковими колами, ЛГБТ – рухи почали активно відстоювати свої права на самобутність та відмову від гетеросексуальних норм. Дані «політики ідентичності» зростали на широкому постструктуралістському дискурсі і, зокрема, працях М. Фуко. Для Фуко стать та сексуальність не є ні біологічно визначеними, ні набором поведінкових сексуальних практик, а соціально конструюються за допомогою історично сформованого дискурсу. Центральним поняттям в роботі Фуко є те, що системи влади на Заході, такі як держава, школи та сім'я диктують, як ми повинні сприймати та використовувати наші тіла. Він підкреслює, що як люди ми обмежені владою, бо влада є скрізь, не тому, що вона охоплює все, а тому, що вона йде звідусіль. Хоча це не обов'язково означає, що влада використовується цілеспрямовано для домінування однієї соціальної групи над іншою, системи

влади дійсно служать як форма соціальної регуляції. Фуко підкреслював, що ми не можемо визначити себе будь-яким іншим способом, ніж за допомогою бесід, доступних через різні соціальні системи, і це зводиться до бінарних ідентичностей, таких як чоловіки/жінки і гетеросексуальна норма/збочення.

Іншими словами, люди, які не відповідають соціально детермінованим гетеросексуальним нормам, не вважаються «справжніми чоловіками» або «справжніми жінками». Тому Фуко пропонує розуміння гендеру та сексуальності, як таких, що не редуковані бінарними парами. Е. Седжвік, вказуючи на те, що сексуальність часто представляється як бінарні пари, такі як природний/неприродно, секретність/розкриття, гетеро/гомосексуальні, зазначає, що такі дихотомічні погляди не можуть бути корисними, оскільки вони пропонують апріорні позиції і тим самим вказують на включення або виключення, заборонивши перехід або різницю. Сучасні квір-теорії розглядають стать, сексуальність та гендер як континуум або спектр. Як зазначає А. Грейс «квір» можна описати як все-

Праксеологічний вимір даного напряму гендерно орієнтованої освіти представлений навчальними дисциплінами, що широко розглядають взаємодію сексуальності, гендеру та статі та акцентують увагу на множинності даних категорій. Наприклад, Університет Пенсільванії (США) пропонує програму жіночих, гендерних досліджень та досліджень сексуальності, що передбачає акцент на вивченні феміністської теорії, гендерних досліджень, множинної сексуальної орієнтації та включає дисципліни з вивчення гендеру і сексуальності та гендеру та здоров'я. Також в даному університеті з 1982 року діє ЛГБТ-центр, Альянс квір-студентів, видаються «кольорові» журнали та газети.

Очевидним недоліком даного напряму концептуалізації є надмірне ідеологізування сексуальності та сексуальних практик, гіперболізація їх ролі у розвитку особистості та людському житті. Такий підхід змушує особистість всі власні професійні/особисті поразки та перемоги на життєвому шляху пов'язувати з власною сексуальною ідентичністю та сприйняттям її соціумом, що недопустимо звужує життєвий світ особистості.

Прихований навчальний план – це освітній інструмент, через який кожна зі статей «отримує» свій набір можливих гендерних ролей і життєвих траєкторій, прийнятих особистісних рис і шаблонів поведінки.

Основні прояви прихованого навчального плану, що відтворюють гендерну нерівність у системі загальної середньої освіти:

- а) гендерна зональність шкільного простору (закріплення «чоловічої» та «жіночої» території; стенди, плакати зі стереотипними проявами тощо);
- б) нерівномірність дисциплінарних вимог до дівчат і хлопців;
- в) стереотипність правил щодо зовнішнього вигляду та одягу;
- г) репродукування гендерних стереотипів у освітньому процесі з сегрегацією за статтю та типовими проявами статевої поведінки (особистісні риси, розподіл доручень, різноманітні заходи зі статево стереотипним розподілом ролей);
- д) відтворення шаблонного уявлення про розподіл ролей як на рівні домашнього господарства, так і в професійної діяльності та соціальній активності;
- е) гендерна стереотипність, а інколи навіть дискримінація, відображена в навчальних програмах та підручниках (мовний андроцентризм, зображення

людини через чоловічі образи, «чоловічі» та «жіночі» сфери соціальної активності та статуси чоловіків і жінок);

є) комунікація вчительства з учнівством (поділ класу за статтю для виконання певних завдань, розподіл різнорівневих завдань за статевою ознакою, наголос на значущості певних предметів для хлопців чи для дівчат, поділ особистісних рис за статтю, конструювання «жіночого» або «чоловічого» щастя, нав'язування власного досвіду тощо).

Гендерна зональність шкільного простору виявляється в результаті аналізу закріплення «чоловічої» та «жіночої» території; стенди, плакати зі стереотипними проявами:

а) «простір дівчаток» у школі зазвичай обмежується класами, рідше – частинами коридору і двору. Фактично, єдине приміщення, де ті почуваються справді комфортно, це жіночий туалет, що є вільним, з одного боку, від «чоловічого домінування», а з іншого – від «дисциплінарного пресингу» школи. Тут учениці демонструють розкутість, невимушеність, навіть фотографуються (у соціальних мережах можна знайти чималу кількість таких фото);

б) хлопчики частіше перебувають на спортивних майданчиках; бігають по коридорах, на дворі, активно освоюючи найширшу територію;

в) «настінний простір» (стенди, інформаційні дошки, плакати, твори мистецтва), що теж є наскрізь гендерованим, адже, з одного боку, відображає пануючу гендерну сегрегацію і поляризацію, гендерну нерівність суспільства, з іншого – прямо їх конструює: на підсвідомому і свідомому рівнях дитина легко і невимушено сприймає приховані у змісті цього простору «меседжи».

Дискримінаційні прояви виховного процесу виявляються за такими ознаками:

а) заборона хлопчикам носити довге волосся;

б) заборони дівчаткам одягати брюки, примус до носіння ними суконь чи спідниць;

в) «гендерні вади» виховного процесу в школі можна легко виявити, аналізуючи сутність класних годин, шкільних ритуалів, свят, що відкрито ретранслюють усталені гендерні норми до дитячої свідомості. Під час окремих подій відбувається жорстка сегрегація дітей за статевою ознакою, засвоєння статево типових ролей і моделей поведінки, вибудовуються відповідні ієрархії всередині кожної з гендерних груп за ступенем сформованості у конкретної дитини маскулинних / фемінних ознак.

Гендерні аспекти змісту освіти можна висвітлити, аналізуючи навчальну літературу, що використовується в школі. Гендерний аналіз підручників можливо здійснити за наступними параметрами (полями):

а) кількісна диспропорція представлення осіб обох статей. Тобто, співвідношення обсягів текстів про чоловіків та жінок, кількості ілюстрацій, на яких зображені чоловіки та жінки;

б) представлення дівчат і хлопців у стереотипних гендерних ролях (аналізуємо якісний зміст інформації – «жіночі» та «чоловічі» життєві сценарії, професії, захоплення).

в) сегрегація і поляризація за ознакою статі (наявність сексизму в ілюстраціях та описах, співвідношення сексистського по відношенню до чоловіків та жінок).

г) застосування мовного андроцентризму чи застосування гендерно чутливої мови.

Стилі комунікації – комплекс типових учительських дій, що формують у дітей уявлення про статі як діаметрально протилежні та сприяють утвердженню гендерної нерівності.

а) надання певної переваги ученицям;

б) надання певної переваги учням;

в) умовно нейтральні (залежать від контексту), що пов'язані з намаганням педагога: поділити клас за статевим принципом (скажімо, на команди хлопчиків і дівчаток) і протиставити ці дві групи одна одній; за тим же принципом дати різні вправи (як правило, хлопчикам – на кмітливість, креативність, критичне мислення, дівчаткам – на відтворення навчального матеріалу, здійснення допоміжних дій); звертатися частіше до дітей тієї статі, для якої цей предмет начебто важливіший (за стереотипним розподілом дисциплін на «чоловічі» і «жіночі»); активно розповідати гендерні історії з власного життя, виказувати страхи, пропагувати, нав'язуючи власний досвід.

1.5. Гендерна економіка: основні методологічні підходи, тематика досліджень і тенденції розвитку

Загальні рекомендації

Загальними підходами вивчення гендерних аспектів економіки стали:

- визнання та схвалення суспільством єдиного різновиду роботи, а саме оплачуваної праці;
- наявність розподілу праці за статевою ознакою;
- специфіка жіночої участі в економічній діяльності;
- моделі соціальної політики, як ключові механізми розподілу та перерозподілу соціальних та економічних ресурсів.

Дослідження проблем гендерної економіки велися у межах трьох основних підходів. Це неокласичний аналіз, марксизм і його течії (неомарксизм, радикальний та соціалістичний фемінізм) та інституціоналізм. Протягом 70-х рр. ХХ ст. гендерна економіка виділяється як нова міждисциплінарна сфера наукового пізнання, яка досліджує економічні процеси та механізми функціонування політико-правових і фінансових інструментів з точки зору їхнього впливу на співвідношення соціального та економічного статусу чоловіків та жінок. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. актуалізувалися економічні наукові дослідження з гендерної проблематики в Україні. На сучасному етапі продовжується процес її становлення, а гендерна проблематика вивчається в розділах соціальної складової (зайнятість і ринок праці, малий бізнес і самозайнятість, розподіл доходів, рівень життя сімей (бідність, соціальний захист), інвестиції в людський капітал (освіта, охорона здоров'я, культура) тощо).

Кожен з названих напрямів економічної думки – неокласичний аналіз, марксизм та інституціоналізм – розглядав гендерні відносини, що виникають в суспільстві, на власному проблемному полі. Неокласичний напрямок вивчав економіку домогосподарства, економічний розподіл сімейних обов'язків, проблеми прийняття рішення про вихід на ринок праці, причини дискримінації жінок на ринку праці, економічні аспекти шлюбних відносин та репродуктивної поведінки. Марксизм традиційно досліджував взаємозв'язок патріархатного устрою суспільства та капіталізму як системи експлуатації, чинники та сфери прояву гендерної нерівності, загальні причини та форми експлуатації жінок (неомарксизм, радикальний та соціалістичний фемінізм). Представники

наймолодшої течії економічної теорії – інституціоналізму – розглядали роль держави у вирішенні гендерних проблем, проблеми соціальної політики в ній.

Сукупність цих течій та наданих ними інтерпретацій гендерних відносин окреслює коло проблем, які розглядає гендерна економіка.

Основні положення *неокласиків* моделюють економічну поведінку індивіда згідно з «чоловічими» цінностями, серед яких, як основні характеристики, егоїзм (домінування власних інтересів); надання індивідом переваг тим чи іншим благам (корисність); раціональність поведінки (максимізація корисності), тобто такого розподілу індивідом власних коштів для купівлі різних благ, щоб максимізувати власне задоволення (при цьому система переваг має суто суб'єктивний характер); обмеженість ресурсів для задоволення власних потреб і, відповідно, вимога здійснювати вибір. Така абстрактна модель «людини економічної» сприяла ігноруванню неокласиками гендерної проблематики аж до 60-х років ХХ сторіччя.

Теоретичний прорив у неокласичному напрямку досліджень здійснив Гері Беккер, чії праці присвячені економіці домогосподарства (сім'ї), дискримінації на ринку праці та шлюбній поведінці. Він запропонував «нову економіку домашнього господарства», де сім'я розглядалась не тільки як пасивний споживач ринкових товарів, а й активний виробник «продукції» – якими є їхні споживчі потреби. Г. Беккер увів в обіг поняття людського капіталу, тобто вкладу робітника при виході на ринок праці (витрат на освіту, поліпшення здоров'я, вироблення професійних навичок, підвищення культурного рівня, пошук роботи). Здійснюючи ті чи інші витрати, індивід очікує в майбутньому на додатковий прибуток у вигляді більшої заробітної плати, кращого робочого місця тощо, чим і пояснюється запровадження й використання терміну «капітал». Надалі концепція людського капіталу охопила не лише професійні навички, а й сформовані позаринковим середовищем, зокрема сім'єю.

Марксизм розглядав гендерні відносини крізь призму теорії класів. Відповідно, причини дискримінації жінок (найповніше викладені в роботі Ф. Енгельса «Виникнення сім'ї, приватної власності й держави», 1884 р.) та умови їх звільнення вбачаються в цій економічній школі через ліквідацію класового, зокрема капіталістичного суспільства. Відносини власності, як першопричина гендерної нерівності в суспільстві, є такими, що ґрунтуються на економічній залежності жінки й пануванні над нею її чоловіка, єдиного годувальника сім'ї (за Ф. Енгельсом, «домашнє рабство»). Отож шляхами подолання підневільного становища жінки є зміна відносин власності у межах всього суспільства (а боротьба за звільнення жінок – частина боротьби за звільнення робітничого класу).

Залежність жінки від чоловіка можна подолати за умови залучення жінки до суспільного виробництва. Передусім слід розв'язати саме проблему усупільнення домашньої праці, що досягається при переході до соціалізму. Всю домашню працю, від ведення домашнього господарства до догляду за дітьми та їх виховання, слід вивести за межі сім'ї й перетворити на суспільну галузь праці. Саме так можна подолати об'єктивні економічні й соціальні основи гендерної нерівності.

У рамках марксистського напрямку сформувалася така його течія, як марксистський фемінізм, який сповідував концепцію «сімейного способу виробництва» і розгляд інституту сім'ї як способу мінімізації витрат на відтворення робочої сили. Ця концепція ґрунтується на понятті патріархатного

способу виробництва. У її межах розглядається класовий поділ суспільства на продуктивний клас (жінки, які працюють удома, ведучи домашнє господарство) та непродуктивний клас (чоловіки, які привласнюють результати праці своїх дружин). Експлуатація жінок не пов'язана з тим, яку саме роботу вони виконують у домашньому господарстві. Ця експлуатація виникає вже тому, що працюють жінки вдома. Вихід за межі домашнього світу роблять лише чоловіки, тоді як жінки, залишаючись у межах будинку та домашнього господарства, стають неоплачуваними працівниками своїх чоловіків. Інша концепція марксистського фемінізму – концепція трудового процесу – ґрунтується на деяких сучасних тенденціях економічного розвитку. Зокрема, згідно з нею, в умовах сучасного монополістичного капіталізму відбувається зниження кваліфікаційних вимог до багатьох робочих місць. Основну частину цих менш кваліфікованих робіт починають виконувати жінки. По-друге, змінюються відношення між домашнім господарством і ринком: багато товарів, які сім'я виготовляла раніше самостійно, тепер вона починає купувати. Внаслідок цього суттєво зменшуються обсяги домашньої праці.

Інституціоналісти розробили власні принципові засади, ґрунтовані на теорії зниження трансакційних витрат (кооперації між членами родини). За цією теорією, сім'я існує як інститут підтримки довготривалих відносин, зменшуючи ризики при накопиченні специфічного «сімейного» капіталу. Тому розподіл праці поміж подружжям може не відповідати ідеалові доцільності, як це пропонували розглядати неокласики. На цей вибір впливають і неекономічні чинники, що уможливають усталення дисбалансу трудового навантаження на кожного з членів подружжя. До чинників цього дисбалансу належать: поява дітей, різні ступені особистісного авторитету, система емоційної залежності тощо. Та, незважаючи на визнання неекономічних чинників і їх суттєвого впливу на розподіл праці в сім'ї, інституціоналісти все ж дотримуються думки, що вона є результатом мінімізації трансакційних витрат у межах укладеного «контракту» між подружжям.

Неоплачувана («домашня») праця, як ми бачимо, в усіх розглянутих підходах і концепціях постає як одна з важливих проблем гендерної економіки загалом. Досі немає остаточного й усталеного погляду щодо необхідності оплати домашньої праці, праці з догляду за дитиною. Зокрема, ідея, за якою домашня праця має оплачуватися, є концептуально привабливою, однак поки що мало здійсненою. В сучасних умовах господарювання реальнішим є врахування цієї проблеми в державній соціальній політиці, зокрема компенсація родині витрат при народженні дитини (виділивши як один із напрямів домогосподарської праці народження та виховання дітей).

Аналіз домогосподарських чинників дозволяє оцінити вплив сімейних та професійних ролей на поведінку людини залежно від її статі. Такі гендерні ролі розподілені між чоловіками й жінками асиметрично. Зокрема, для жінок традиційно високим є попит на виконання ними сімейних ролей, які обмежують професійні. Зворотна тенденція характерна для чоловіків: підвищений попит на професійну роль дає їм змогу скоротити час на виконання своїх сімейних обов'язків. Найбільше на рівень жіночої зайнятості впливають соціо-статеві ролі.

Практичні рекомендації

Україна стикається з серйозними викликами у здійсненні рівних прав та можливостей жінок: гендерні розриви і нерівність в економічних можливостях та

дискримінація на ринку праці, обмежений доступ жінок до фінансів, бізнесу й торгівлі. Гендерний аналіз зайнятості в сучасній Україні має певні особливості, пов'язані з трансформаціями суспільного життя й соціальними та економічними проблемами, які їх супроводжують. Вже перші результати ринкових перетворень в Україні показали, що їх вплив на жінок і чоловіків різний. Зокрема, обсяги репродуктивної діяльності, пов'язаної з виконанням сімейних функцій та домашньої роботи, здійснюваних передовсім жінками, зросли, а продуктивної – знизилася. Жінки народжують і потребують соціальних послуг та соціальної допомоги. Підприємці, відповідно, не зацікавлені в таких робітницях, які ускладнюють їм організацію праці та функціонування виробництва. Загалом ринкові перетворення призвели до того, що у жінок зменшилися можливості доступу до сфери оплачуваної зайнятості. Тому поняття «дискримінація» стає ключовим у гендерному аналізі ринку праці України. Дискримінація на ринку праці виникає тоді, коли до окремих працівників, за однакових показників продуктивності, ставлення є різним через їх належність до різних соціально-демографічних груп.

Процеси звільнення з роботи та закриття робочих місць, що масово відбулися в Україні в середині 90-х років, є гендерно забарвленими. Серед вивільнених жінки становили понад половину, а дискримінація в сфері праці з прихованої перетворилася на явну. Зокрема, за статистичними даними 2002 р., жінок звільняють не лише з традиційно «жіночих» галузей, як-от освіта (78% вивільнених – жінки), охорона здоров'я (74%), готелі та ресторани (77,8%), а й з промисловості (60,7% вивільнених – жінки), де чисельність зайнятих жінок не перевищувала й половини всіх зайнятих. Аналіз незайнятих за галузями економіки свідчить, що найбільше з-поміж них раніше працювали в промисловості, торгівлі та громадському харчуванні. Штат незайнятих у цих галузях зазвичай поповнюється за рахунок жінок. Це видно з таких даних, як частка жінок у загальній кількості безробітних, що перебували на обліку в службі зайнятості. Найвищою вона стає в таких галузях, як фінансування та страхування, кредитування, пенсійне забезпечення – 82,8%, освіта – 78,9%, охорона здоров'я – 81,3%. Тобто «жіночі галузі», відповідно, і втрачають «жінок». Така масова диспропорція звільнення жінок, безумовно, є дискримінаційною.

До середини 90-х рр. досить поширеним був інший вид дискримінації в сфері зайнятості, що називається «дискримінацією на рівні переваг» (коли підприємці беруть на роботу переважно чоловіків). Це було добре видно з аналізу преси, де досить часто траплялися оголошення про пошук робітників переважно чоловічої статі.

Після 1998 р. скорочення жіночої зайнятості уповільнилось. При цьому протягом 1998–2002 рр. частка зайнятих жінок у загальній кількості зайнятих України залишалася досить високою, і майже постійною – 48,6% – 48,7%, відповідно, чоловіків – 51,4 – 51,3%. Тобто жінки становлять майже половину всього зайнятого населення, що є порівнюваним показником з країнами Центральної та Східної Європи: тут частка зайнятих жінок загалом зберігається на рівні 47% у Болгарії; 46% – у Словенії; 45% – у Словаччині та Польщі й 44% – в Чехії, Угорщині та Румунії. Однак видима стабілізація в рівнях зайнятості жінок пов'язана не стільки зі зменшенням дискримінації на ринку праці або підвищенням конкурентності жінок, як із галузевими структурними зрушеннями. Тобто більша частка зайнятих знаходиться не в галузях індустріального й

аграрного виробництва, а в галузях інфраструктури та сфери послуг, де переважно працювали жінки.

Згідно з даними Державної служби статистики України, протягом 2010–2017 рр. економічна активність та рівень зайнятості українських жінок на ринку праці є стабільно нижчими, ніж у чоловіків. У 2017 р. ці показники дорівнювали 55,7 % і 51,4 % для жінок та 69,0 % і 61,4 % для чоловіків відповідно.

Дуже чітко проявляється кількісна перевага чоловіків, особливо при розгляді гендерного складу керівників підприємств і органів виконавчої влади. Практично в усіх видах економічної діяльності жінок на вищих щаблях менше, ніж чоловіків. За даними Держкомстату (обстеження: «Базовий захист населення України», травень 2002 р.) частка жінок на вищих управлінських посадах у промисловості становила 20,2 відсотка, а в сільському господарстві вона залишалася на рівні 9,5 відсотка. Найвища частка жінок працювала на керівних посадах у невиробничих галузях.

Для опису подібних явищ нерідко використовується термін «скляна стеля», який характеризує ситуацію, що, попри формально рівні можливості для обох статей, є безліч неформальних, «невидимих» бар'єрів, що перешкоджають просуванню жінок щаблями посадової ієрархії. Цей термін використовують американські дослідники для опису ситуації, що виникає в юридичних фірмах, академічній медицині, а також у великих корпораціях, де просування жінок на вищі щаблі управлінської структури гальмуються методами прихованої дискримінації. Водночас є й інше пояснення замалої представленості жінок на вищих щаблях управлінської влади: воно полягає в тому, що жінки рідше за чоловіків готові пожертвувати будь-чим заради кар'єрного зростання.

Найяскравіше ця тенденція проявилася в сфері державної влади, де особливо чітко простежується «пірамідальна» структура зайнятості жінок на різних владних рівнях (чим вищий рівень органу управління, тим менша частка жінок серед керівних працівників). Аналогічна гендерна «піраміда влади» характерна й для всіх інших владних структур на різних рівнях. При цьому на нижніх щаблях частка жінок стабільно перевищує 80%, тоді як на верхніх – рідко сягає 30%.

Все це є проявом гендерної професійної сегрегації. Професійна сегрегація за ознакою статі – стійка тенденція опанування людьми (чоловіками й жінками) різних професій, посадових позицій і видів діяльності, залежно від їхньої статі. Розрізняють два складники професійної сегрегації: горизонтальну та вертикальну. Під горизонтальною професійною сегрегацією розуміють нерівномірний розподіл чоловіків і жінок за видами діяльності й професіями, під вертикальною – нерівномірний розподіл за позиціями посадової ієрархії. Максимально високий рівень горизонтальної сегрегації відповідає ситуації, коли галузі та професії чітко розподіляються на «чоловічі» й «жіночі».

На українському ринку праці професійна сегрегація проявляється навіть через кількість жінок, працевлаштованих у галузі економіки. Зокрема, державна служба зайнятості найчастіше працевлаштовувала зареєстрованих безробітних жінки у такі галузі: фінансування, страхування та пенсійне забезпечення (76,2% у 2000 р. та 77,1% у 2001 р.), охорона здоров'я, фізична культура й соціальне забезпечення (74% у 2000 р. та 74,6% у 2001 р.), освіта (68% у 2000 р. та 67,1% у 2001 р.). Все це посилює професійну сегрегацію в економіці країни.

Як показують статистичні дані, рівень професійної сегрегації чоловіків і жінок безпосередньо пов'язаний із диференціацією в оплаті їхньої праці.

Практично у всіх країнах світу чітко проявляється тенденція до концентрації жінок у галузях і професіях із нижчим рівнем оплати праці. Чи слід це розуміти, що існує причинний зв'язок, який поєднує ці два феномени, і якщо так, то якої форми він набуває? Дослідники, що вивчали особливості гендерної сегрегації в зайнятості на основі аналізу міжпрофесійних відмінностей у заробітній платі, виявили три найважливіші закономірності:

- по-перше, дійсно існує від'ємна кореляція між представленістю жінок у певній професії та розміром середньої заробітної плати;
- по-друге, співвідношення заробітної плати чоловіків і жінок позитивно корелює з часткою жінок. Інакше кажучи, чоловіки все ще заробляють більше за жінок майже в кожній з професій, хоча відмінності є меншими в тих професійних групах, де переважають жінки;
- нарешті, «чоловічі» сфери зайнятості подані переважно найпрестижнішими професіями. Водночас фемінізовані професії охоплюють традиційні професії сфери послуг (медсестра, лікарі-терапевти, вчителі початкової й середньої школи).

В економіці України, за даними 2001 р., співвідношення середньої заробітної плати жінок і чоловіків становило 69,7 відсотка. Аналізуючи розмір середньої заробітної плати жінок та чоловіків, можна зробити висновок, що платня жінок була нижчою в усіх галузях, де превалює жіноча праця. Наприклад, найвища частка зайнятих жінок характерна для сфери соціального забезпечення (87,2% до середньо облікової чисельності працівників галузі) середня заробітна плата жінок становила 93,6% від чоловічої, у фінансуванні, кредитуванні, страхуванні (70,6% зайнятих) – 61,4%; громадському харчуванні (81,3% зайнятих) – 67,1% середньої заробітної плати чоловіків; торгівлі (65,3% зайнятих) – 71,1% заробітної плати чоловіків.

Гендерний розрив у рівні заробітної плати є основним проявом гендерної нерівності, що акумулює вплив усіх дисбалансів у моделях зайнятості. Хоча порівняно з початком 2000-х років цей розрив скоротився, середня заробітна плата жінок і досі не перевищує 75 % середньої заробітної плати чоловіків: за підсумками 9 місяців 2017 р. працівник-чоловік в Україні в середньому заробляв 8 271 грн на місяць, жінка — 6 414 грн, тобто майже на 2 000 грн менше. За розрахунками з даних Держстату, гендерний розрив в оплаті праці порівняно з 2015 р. збільшився на 1,6 %, а за розрахунками Світового банку, на кожен зароблений жінкою гривню український чоловік заробляє 1,67 грн. У цьому аспекті Україна значно поступається європейським державам, у яких гендерні відмінності в заробітній платі становлять у середньому 16,4 % (ЄС у 2016 р.). Хоча слід зазначити, що абсолютно в усіх країнах Євросоюзу чоловіки на керівних посадах отримують більшу платню, ніж жінки. В Україні ситуацію погіршує те, що фактично жінки працюють більше за чоловіків. Середній робочий день чоловіка триває 7 годин 48 хвилин, тоді як жінка в середньому працює 8 годин 39 хвилин. І майже 5 годин жінка витрачає на неоплачувану працю з приготування їжі, прибирання, догляду за дитиною. Чоловіки приділяють сімейним справам 1,5 години на день.

За даними Міжнародної організації праці, в усьому світі жінкам не лише платять менше, а й частка жінок менша у високооплачуваних професіях, зокрема у сфері інформаційних технологій (ІТ) та телекомунікацій. Розрив в оплаті праці в цих професіях найбільший, і він зростає на верхньому рівні заробітної платні. Так, гендерний розрив в оплаті праці серед керівників становить близько 40 %,

що вдвічі вище, ніж розрив на середньому кар'єрному рівні (20 %). В Україні найбільший гендерний розрив в оплаті праці спостерігається у високооплачуваних галузях, де традиційно переважають чоловіки, зокрема у сфері інформаційних технологій. В Україні загалом кількість жінок, залучених до ІТ-сектору, залишається низькою – вона не перевищує 20 % (це усереднені дані по галузі). Якщо аналізувати розподіл жінок за спеціальностями, то виявляється, що жінок, які працюють на позиціях, безпосередньо пов'язаних з програмуванням (software engineer), набагато менше — 7 %. Проте на позиціях тестувальників програмного забезпечення та забезпечення якості частка жінок вища за середню по галузі і становить більш як 31 %. В Україні поширена практика «входу» в ІТ саме через позицію інженера з якості, оскільки поріг входу на неї нижчий, ніж на програміста. Загалом маємо ситуацію, коли крім того, що частка жінок в ІТ-сфері незначна, вони ще й переважно обіймають менш престижні та менш оплачувані посади.

Гендерні відмінності в оплаті праці призводять до того, що сім'ї, очолювані жінкою, або неповні (без чоловіка) вірогідніше можуть опинитися за межею бідності. За дослідженнями науковців, найбіднішими сім'ями є неповні, де в дитини є лише один з батьків (або взагалі їх немає), і в 89 випадках зі 100 такі сім'ї – це сім'ї з одинокою матір'ю. Не враховуючи навіть психологічного навантаження, яке відчуває самотня жінка з дитиною, розглянемо лише економічні наслідки розпаду сім'ї. Зокрема, 88,5% бідних сімей (межу бідності прийнято розглядати за міжнародними стандартами, тобто це 75% медіанного рівня сукупних витрат на душу населення) в Україні – це сім'ї, де діти не мають батька.

Оцінюючи адаптаційні можливості жінок на ринку праці, слід порівняти рівень їхньої освіченості з чоловічим. Освітній рівень економічно активного жіночого населення досить високий, але економічна активність жінок, що мають повну вищу освіту, постійно знижується. Зокрема, 1999 р. цей показник становив 78,9%, 2002 р. – 77,5 відсотка. Отож можна зробити висновок, що хвиля скорочень та безробіття охопила дипломовану частку жіночої робочої сили, що, відповідно, знизило конкурентність жіночої робочої сили, погіршило її якість. Все це яскраво ілюструє статистика безробіття. Рівень безробіття жінок з повною вищою освітою є вищим порівняно з чоловіками. Статистичний аналіз безробіття на повному ринку праці свідчить, що 2002 р. рівень безробіття для осіб з вищою освітою становив 6,2% економічно активного населення для жінок та 6,1% – для чоловіків. Але рівень безробіття жінок, які мають базову загальну освіту, є нижчим за чоловічий з подібною освітою (7,7% – жінки та 10,1% – чоловіки), що можна пояснити двома причинами: по-перше, жінки погоджуються на будь-яку роботу; по-друге, не маючи достатнього рівня освіти, жінки реалізуються як домогосподарки.

Гендерна структура вторинної зайнятості свідчить про наявність чіткого розподілу на жіночі й чоловічі види діяльності. При цьому чоловічі (водій на власному авто, ремонт автомобілів, побутової техніки, будівельні та ремонтні роботи) оплачуються краще за жіночі (няня, догляд за хворими, приготування їжі, прибирання квартир тощо). Ці дані свідчать і про те, що регулярну додаткову роботу чоловіки мають частіше, ніж жінки, вони навіть частіше займаються продажем і перепродажем речей та продуктів (що суперечить усталеному стереотипові). Тобто як у формальному, так і в неформальному секторах економіки жінка знаходиться на дні піраміди зайнятості.

Розділ 2. Гендерна рівність у мас-медіа

2.1. Гендерна (не)рівність у засобах масової інформації: українські реалії

Загальні рекомендації

Саме засоби масової інформації, що відіграють визначальну роль у формуванні суспільної думки стосовно важливих суспільних проблем, формують і закріплюють у масовій свідомості визначені норми гендерної поведінки, продукують гендерно-стереотипні образи жінок та чоловіків, які постають на сторінках друкованих видань, у теле- та радіопросторі. Образи жінок, створювані й трансльовані ЗМІ, часто сповнені гендерних упереджень та є сексистськими.

Ця ситуація стала полем дослідження для багатьох фахівців у галузі гендеру. Збігаючись із розвитком гендерних досліджень у країні, залученням до поля наукового вивчення гендерних відносин у суспільстві – теми, що була табуованою для радянської наукової думки, з одного боку, та явних трансформацій медійного поля, набуття засобами масової інформації нових, порівняно з попереднім радянським періодом, функцій, видозміною самих способів функціонування медій – з іншого, гендерні питання в мас-медіа почали усвідомлюватися як перетин низки метатеоретичних підходів, як у галузі гендеру, так і комунікативістики.

Фіксуючи стан вивчення гендерних проблем у мас-медіа, дослідження в цій галузі зосереджувались передусім на вивченні змісту масмедійної продукції з позиції гендеру. У поле наукового осмислення та відповідного аналізу потрапили: проблеми репрезентації чоловіків і жінок масмедійними засобами, зміна образів жінок та чоловіків, що їх подають ЗМІ, проблеми гендерних стереотипів у них, типологізація гендерно-стереотипних зображень людей залежно від їхньої статі. Значну частину таких робіт присвячено ретроспективним оглядам гендеру в мас-медіа (оскільки ця тематика в радянські часи практично не входила до наукового вивчення).

Дослідження гендерних аспектів мас-медіа зачіпають фактично кожен аспект взаємозв'язку медіа та культури. Основні напрямки вивчення такого зв'язку передбачають: 1) вивчення способу конструювання гендеру в текстах медіа; 2) гендерні аспекти виробництва інформації; 3) теорію диференційованого культурного прочитання; 4) проблеми кодування/ декодування текстів медіа.

Одним із чільних аспектів вивчення гендеру в теоріях комунікації є те, як конструюється гендер у текстах медіа. Здійснювані в його межах дослідження аудиторії медіа і способів сприйняття їх змісту продемонстрували серйозні гендерні розбіжності, передусім у способах використання медіа та в значеннях, якими наділяються тексти медіа. Такі розбіжності досліджуються у межах стереотипних соціальних ролей, типового повсякденного досвіду, аналізу того, як соціальна стать впливає на наявність та використання часу. Різні типи змісту медіа як і їх виробництво та використання, вивчаються в зв'язку з характером вираження гендерної ідентичності та відповідними розбіжностями в «прочитаних» смислах і задоволенні, отримуваних від медійної продукції. Вони передбачають також вивчення можливостей «опозиційного прочитання» таких текстів.

Гендерні підходи порушують питання про зміни в змісті медійних повідомлень, можливості їх трансформацій у напрямку гендерного партнерства.

Це питання про те, «чи можуть вибір та інтерпретація медіа привести до якихось змін, ставши частиною спротиву жінок у соціальній ситуації, яка досі характеризується структурною нерівністю». Для вітчизняних досліджень мас-медіа цей напрямок гендерного аналізу також є основним. Вивчення змісту та способів функціонування гендерних стереотипів у мас-медіа, їх відповідності чи невідповідності реаліям суспільства, котре трансформується, образи жінок і чоловіків у ЗМІ та їх видозміни порівняно з попередніми етапами суспільного життя, специфіка висвітлення жінок і чоловіків засобами масової інформації й тенденції такого висвітлення у нашому суспільстві та світі, гендерна асиметрія в мас-медіа тощо стали темами активних наукових і громадських дискусій. Загалом вивчення гендерних аспектів мас-медіа та їх аналіз має на меті зробити прозорими та явними гендерні асиметрії символічного відтворення реальності, яку вони презентують.

Практичні рекомендації

Тісний зв'язок мови та суспільства залишається поза сумнівами: мова не лише відбиває події реального життя, а й здатна впливати на них, красномовними прикладами чого, зокрема, є такі мовленнєві акти як проголошення війни чи винесення смертного вироку. Те, як мова зображує жінок та чоловіків, має неабиякий вплив на їхню роль та ставлення до них у суспільстві. І важливу роль у цьому відіграють засоби масової інформації, здатні у найкоротший термін донести інформацію до різних верств населення у найвіддаленіших куточках країни.

Безперечно, жінки та чоловіки неоднаково зображені у різних мовах світу, так само як неоднаковим є їхнє становище у різних країнах. Проте чисельні дослідження на матеріалах різних мов виявили наявність спільних рис зображення статей, серед яких наступні:

- Зображення чоловіка як норми, а жінки як відхилення від неї, прикладом чого є використання слів чоловічого роду, коли мова іде про людину взагалі або про жінку.
- Жінка робиться «невидимою» у мові. У тих випадках, коли вона стає «видимою», її видимість має асиметричний характер: жінку часто роблять «видимою» лише для того, щоб підкреслити її «відхилення» від норми, тобто, чоловіка.
- Лексичні та граматичні форми жіночого роду залежать та часто утворюються від форм чоловічого роду.
- Мовне зображення жінок та чоловіків має стереотипний характер: жінок переважно зображують як сексуальних, а чоловіків – як раціональних істот.

Причиною «невидимості» жінок є мовний андроцентризм, що у даному випадку виявляється у зображенні жінок за допомогою форм чоловічого роду, насамперед іменників та займенників. Саме тому жінки залишаються «невидимі» навіть тоді, коли є героїнями газетних та журнальних повідомлень.

Вже першого погляду на українські ЗМІ достатньо для того, щоб помітити неоднакове зображення у них чоловіків та жінок. Чоловіки з'являються у серйозних новинах та є головними героями значної частини газетних та журнальних повідомлень частіше за жінок. З одного боку, «невидимість» жінок на сторінках ЗМІ, що повідомляють про події політичного та економічного життя країни, має цілком природне пояснення, оскільки переважну більшість

політичних та економічних діячів становлять чоловіки, і тому кількість повідомлень про жінок є лише пропорційною їхній кількості в органах влади та на керуючих посадах.

Більшість науковців пояснюють поняття «гендерних стереотипів», як один із видів соціальних стереотипів, стандартизованих, стійких, емоційно насичених та ціннісно визначених образів, що базуються на прийнятих у суспільстві уявленнях про «маскулінне» (чоловіче) та «фемінне» (жіноче). Вони формуються віками та закріплюються навіть на підсвідомому ментальному рівні нації.

Одним із головних вимірів щодо визначення ролі та місця жінки і чоловіка в сучасному соціумі є опозиція «публічне-приватне». У цьому плані призначення жінки і коло її інтересів тяжіють до суто приватної сфери (сім'я, домашні побутові обов'язки, діти), чоловіку ж належить п'єдестал публічної людини, для якого головним є робота, самореалізація та суспільне визнання.

Представники феміністського напряму гендерології В. Агеєва, Л. Леонтьєва, О. Фоменко говорять про нівелювання ролі жінки в історичному процесі та вимагають сьогодні перегляду історії, у якій «жіночі заслуги постають лише малозначущим доповненням до чоловічих звершень». Але А. Окара зауважує, що «позитивною особливістю України є наявність повновартісного жіночого начала, чого немає в багатьох інших близьких культурах».

Гендерні стереотипи, з огляду на їх суть і період функціонування в мові, можна поділити на традиційні, нові та актуалізовані. Традиційні стереотипи мають давню історію вживання і транслюють вікові уявлення народу про характер і призначення чоловіка та жінки у соціумі. Вони формувалися протягом століть, закріплювалися у свідомості не одного покоління мовців і зараз продовжують впливати на світосприйняття сучасників. До них можна віднести номінативи: Берегиня, Годувальник, Адам, Єва, Сильна стать, Слабка стать, Протилежна стать та ін. Нові з'явилися в мові відносно недавно, під впливом мінливих умов суспільного розвитку, і спираються на сьогоденні реалії життя та нову предметність. Представлені концептами: Барбі, Супермен, Секс-символ, Модель та ін. Зберігаючи частку семем традиційних стереотипів, вони формують нові, більш сучасні уявлення про «жіноче» та «чоловіче». Актуалізованими називаємо традиційні стереотипні найменування, синхронізовані у сучасний дискурс з урахуванням нових семантичних характеристик. Це лексичні гендерні пари: Партнер-Партнерка, Самка-Самець, Принц-Принцеса та ін.

Через призму сформованих стереотипних кліше сприймається сьогодні образ Берегині, який в українській традиції характеризує призначення жінки у переважно приватній сфері, а також образ Годувальника стосовно чоловіка: Величезна кількість причин, сформованих упродовж розвитку людства, на кшталт ментальності, релігії, національних уподобань тощо, ставлять жінку в суспільстві берегинею домашнього вогнища, а чоловіка – годувальником.

Деякі науковці – О. Кісь, Л. Ставицька – схильні вважати образ жінки-Берегині нав'язаним українському суспільству. Він, як зазначає О. Кісь, «з одного боку, репродукує консервативні гендерні стереотипи з характерним прикріпленням жінки виключно до приватної сфери (сім'ї, дому), з іншого – під гаслом «відродження традиції» насаджує штучну модель жіночої ідентифікації, що насправді має небагато спільного з українською минувиною». Тобто, за словами дослідника, головним смисловим навантаженням цього образу є

абсолютизація жіночих репродуктивних і побутових функцій, а не ствердження її «матріархальної» суспільної домінанти.

Образ Березини у публіцистичному мовленні актуалізується в перші роки незалежності, коли із розряду архаїзмів він переходить до активного словника у своєму первинному семантичному значенні «святої і божественної жінки». Поступово зміст образного поняття «жінки-березини» видозмінюється. Їй приписують домогосподарський «інстинкт збереження потомства, захисту родини», що будується на трьох стереотипних «китах»: кухня, діти, робота, які штучно применшують коло інтересів жінки.

У сучасному соціумі стереотипне уявлення про українську жінку, як про «березину», богиню роду, що утверджувалося протягом перших років незалежності, частіше осмислюється у високій тональності, хоч інколи набуває декларативного характеру.

Чоловік поряд з «березиною та хранителькою домашнього вогнища», зазвичай, зображується «годувальником», який «захищає свій світ у відкритому бою, на полі битви». Він перебирає на себе максимум абстрактних лицарських функцій, що «пов'язані з великим ступенем ризику – він годувальник, мисливець, захисник, воїн».

Образ Годувальника ототожнюється також з поняттям «одружений чоловік» (вживається навіть у контекстах, де немає потреби підкреслювати функції чоловіка як здобувача). Наприклад, на позначення чоловіка, що зраджує своїй дружині: «Щодо жінки, то сексуальні розваги годувальника «на стороні» самі по собі їй нічим не загрожували». Або, загалом, характеризує людину, яка поповнює сімейний бюджет (якщо дослівно, годує свою сім'ю): «Нині в нашій батьківщині найпоширенішими є традиційні гендерні ролі, відповідно до яких годувальником родини вважається чоловік».

У газетному дискурсі нерідко спостерігається зміна життєвих пріоритетів, трансформація гендерних ролей чоловіка та жінки. Журналісти звертають увагу на нове соціальне явище, процес «фемінізації» «прекрасної половини людства», який розуміється як набуття незалежності від чоловіків: «Українська жінка була не тільки «Березиною». А зараз їй дорікають, що вона «фемінізується», тобто стає незалежною від чоловічого мислення і гаманця (а часто ще й сама його, мужа свого, годує)». Стаючи матеріально незалежною, жінка потребує чоловіка, передусім, вже не як годувальника, а як друга і партнера, наприклад, «партнера емоційного й сексуального, а якщо хтось і висловлює бажання «служити чоловікові», то лише найдостойнішому з найдостойніших».

Цікаво відзначити, що у деяких випадках автори повідомлень про жінок навмисно використовують форми жіночого роду для того, щоб поставити під сумнів їхні інтелектуальні та професійні здібності. Так, авторка статті про Оксану Забужко «Казки про дівчат та самоідентифікацію» називає письменницю «пані авторинею», «феміністкою Забужко», а її роботи не інакше як «оповідками».

У той час, як чоловік зображений у ЗМІ як суб'єкт дії, жінку нерідко згадують лише як її об'єкт, напр.: «Мерилін Монро пограбували», «Ув'язнений згвалтував наглядачку». У рубриці «Товар-гроші-товар» «Політики і культури» читач дізнається про те, що «в Італії та Португалії українку можна продати в бордель за \$800-1000 доларів, у Туреччині – 2 тис. доларів, а в Німеччині за неї заплатять вже від 3 до 30 тис. доларів, в ОАЄ – близько 7 тис. доларів». Вражає цинізм авторів повідомлення, розміщеного у «серйозній» рубриці, яке внаслідок чого сприймається як поради щодо отримання максимального прибутку.

У той час, як про чоловіків згадують, коли ідеться про «серйозні» речі, коло інтересів жінок визначають приватною сферою. Наприклад, сторінка газети «Правда України» від 4 грудня 2003 року, що має назву «Між нами, жінками» розповідає про кризу 30-річного віку (якої, за словами авторки, не існує), про те, як визначити характер жінки за її взуттям, як доглядати за шкірою та робити педикюр.

Несерйозне ставлення до інтелектуальних здібностей жінок також бачимо на телебаченні, що виявляється, зокрема, у формах звернення до жінки. В одній з програм «Страна советов», присвяченій догляду за домашніми тваринами, ведучий звертається до гості, яка має ветеринарну освіту, не інакше як «деточка», і після того, як вона демонструє добрі знання своєї справи, ласкаво запитує: «И где Вас всему этому научили, деточка?» Навряд чи ведучий ставився б з таким скептицизмом до ветеринара-чоловіка. Цей приклад ще раз свідчить про те, що й досі у нашому суспільстві до жінок, що є професіоналками у певних сферах, ставляться з недовірою, іронією та скептицизмом.

Безперечно, зображення статей у ЗМІ потребує глибоких систематичних досліджень, проте наведені приклади свідчать про «невидимість» жінок внаслідок використання форм чоловічого роду, а також про випадки стереотипного їх зображення в українських ЗМІ. Попередні порівняльні дослідження зображення статей в українських Інтернет-виданнях підтвердили, що чоловіки частіше за жінок стають головними героями серйозних повідомлень, у яких переважно використовуються дієслова в активному стані та лексика, що має позитивне або нейтральне значення.

Жінки потрапляють до новин, як правило, лише тоді, коли стають жертвами нещасних випадків, насильства, а також зображуються у традиційних ролях (матері, жінки або сексуального об'єкту). У цих повідомленнях переважає пасивний стан дієслів, а також широко використовується лексика з негативною конотацією.

Як медіа висвітлюють права людини у новинах. Медіамоніторинг тривав у період з 18 до 24 жовтня 2021 року включно та охопив усі новинні матеріали (всього 463), опубліковані за цей період на сайтах дев'яти телеканалів: «Україна 24», «Подробности. Інтер», Суспільне, 1+1 (ТСН), «Факти.ІСТV», Перший незалежний, 5 канал, «Еспресо», 24 канал. А також сайтів 10 онлайн-медіа, які є найпопулярнішими, за даними «Геміусу», «Сіміларвебу» та моніторингів Інституту масової інформації: «Обозреватель», «Гордон», «Українська правда», «Корреспондент», «Політека», РБК-Україна, «Цензор», НВ, УНІАН, «Вести».

- У 43% новин українських ЗМІ наявні дискримінаційні висловлювання.
- 22% публікацій містять сексизм щодо жінок (найчастіше медіа об'єктивували та сексуалізували жінок: розміщували фото оголених жіночих тіл, супроводжуючи це сексистськими коментарями. Найбільше сексизму зафіксовано на таких сайтах: 28,4% всіх матеріалів з ознаками сексизму – на сайті 24 каналу, 22% – на УНІАН, 22% – на сайті «Політека», 13,7% – на ТСН).
- 12% містили дискримінацію за ознакою неврегульованого перебування особи в країні (нелегальні мігранти).
- У більш ніж чверті матеріалів (27,9%) про розслідування злочинів наявні порушення презумпції невинуватості.

- Поширена контекстна мова ворожнечі (негативна інформація про підлітків, *оприлюднення персональної інформації дітей, їхніх фотографій*).
- Лише 2% матеріалів містили експертні коментарі.

Гендерна рівність у висвітленні виборів ЗМІ. Більше висвітлення кандидатів-чоловіків у ЗМІ

- Політичні теми в основному представлені репортерами-чоловіками, а на політичні шоу запрошують головним чином гостей-чоловіків.
- У жінок-кандидатів в основному беруть інтерв'ю з питань, що вважаються «м'якими темами» (охорона здоров'я, культура, освіта тощо), але не про політику, уряд, економіку тощо.
- Гендерно-упереджені портрети (кандидаткам-жінкам приділяють більше уваги стосовно їхньої зовнішності, віку, сім'ї тощо).

Вирішення проблеми неоднакового зображення статей у ЗМІ бачимо, зокрема, у впровадженні гендерної освіти у середніх та вищих навчальних закладах. Будемо сподіватися, що найближчим часом в Україні будуть розроблені вказівки щодо уникнення гендерної дискримінації у мові – документу, що вже протягом останніх років є обов'язковим для державних органів, університетів, видавництв усіх розвинених країн світу.

Отже, підсумуємо. *Засоби масової інформації, ЗМІ, медіа* – платформи і канали, які збирають, обробляють та поширюють інформацію для масових та локальних аудиторій, використовуючи різноманітні технічні засоби.

Термін «засоби масової інформації» вперше з'явився в офіційних документах після його внесення до преамбули статуту ООН з питань освіти, науки та культури у 1946 р.

За традиційною класифікацією виділяють чотири види самостійних ЗМІ: друковані, радіо, телебачення, мережні (або комп'ютерні).

Свобода вираження думок і свобода ЗМІ – це передумова для повного здійснення інших прав і свобод. Гендерна рівність у ЗМІ актуальна, оскільки ЗМІ мають значний вплив та активно формують думки, ставлення та ідеї.

Основні проблеми щодо досягнення гендерної рівності у засобах масової інформації:

- Все більше жінок працюють у ЗМІ, але жінки недостатньо представлені в процесах ухвалення рішень.
- Повідомлення та образи жінок і чоловіків, які представлені у ЗМІ, зміцнюють гендерні стереотипи.
- У соціальних мережах часто зустрічаються сексизм і насильство (анонімність в Інтернеті і відсутність контролю)
- Відсутність відповідальності та санкцій за сексистські висловлювання ненависті.
- Низька помітність жінок, як з погляду якості, так і кількості, в медіа-контенті.
- Нечасте використання жінок у ролі експертів і відносна відсутність жіночих поглядів і думок у ЗМІ.

Сексизм – це дискримінація за ознакою статі.

Ейджизм – дискримінація за віком.

Лукізм – дискримінація за зовнішнім виглядом.

Прояви сексизму: *еротизація* (за допомогою зображень оголених тіла чи окремих інтимних зон (сідниць, стегон, грудей, живота), відповідних поз (лежачи чи напівлежачи), контексту (серед стереотипно-чоловічих атрибутів – наприклад, оголені жінки біля авто) підсилюється ідея пасивності, підлеглості, залежності та беззахисності жінки щодо чоловіка. Цей прийом часто використовують у розважальних передачах, у рекламних роликах.

І це ще один вияв сексизму – *об'єктивація*, що полягає у репрезентації жінки, жіночого тіла як частини рекламованого товару, розрахованого на споживача-чоловіка. На жаль, значна частина рекламного медіа продукту будується саме на цьому.

Фейсизм – вияв сексизму, що часто застосовується в медіа на етапі кадрування. Полягає у суттєво-відмінних способах зображення чоловіків та жінок у кадрі: у першому випадку акцентується голова та обличчя, в другому – тіло та його частини. Чоловіків подають як експертів, а жінок – як красунь чи навпаки, підкреслюючи фігуру та її особливості.

Мачизм – популяризація чоловічого домінування над жінками та зверхньо-зневажливе ставлення до них. Хизування «традиційними» ознаками маскулинності, насамперед фізичною силою, демонстративною брутальністю, агресивністю та сексуальною гіперактивністю. На жаль, це часто проявляється під час дискусій на політичних ток-шоу.

Конструювання традиційної маскулинності здійснюється через протиставлення чоловічого та жіночого способу життя. Наголошення на важливості самореалізації чоловіка в публічній сфері, а не домашніх справах та догляді за дітьми, і навпаки – жінка як домогосподарка по суті, хай навіть вона активно працює.

Рекомендації:

- У медійних матеріалах повинна бути збалансована інформація.
- Експертні коментарі на політичну, економічну та військові тематики повинні бути не лише від чоловіків, а й жінок.
- Натомість у програми про сімейну сферу, догляд, обслуговування тощо доцільно залучати до коментування й чоловіків та уникати стереотипних визначень на зразок «представники сильної або слабкої статі».

Головним методом аналізу на наявність проявів сексизму є метод «дзеркала». Якщо ви сумніваєтеся у фаховості матеріалу про жінок, то поставте на їхнє місце чоловіків. Якщо про чоловіків такий матеріал складно уявити, бо це виглядає кумедно, то він не є фаховим щодо жінок. Наприклад, чи зазначили б ви у заголовку матеріалу колір волосся політика. Або відправили б політика-чоловіка влаштовувати особисте життя. Навряд чи. Словом, повага до людей та їх гідності – одна із основних несексистських ознак.

2.2. Гендерна (не)рівність у засобах масової інформації: досвід ЄС

Практичні рекомендації

Рада Європи оприлюднила аналітичний звіт Комісії з питань гендерної рівності Керівного комітету Ради Європи з питань медіа та інформаційного суспільства, присвячений тематиці гендерної рівності і медіа (Gender equality and media - Analytical report (2020), <https://edoc.coe.int/en/gender-equality/8286-gender-equality-and-media-analytical-report.html>). Аналітичний звіт містив огляд виконання рекомендацій, які 2013 року Комітет Міністрів Ради Європи ухвалив щодо гендерної рівності і медіа (Рекомендації CM/Res (2013) щодо гендерної рівності

та ЗМІ, <https://rm.coe.int/1680590558>). В цих рекомендаціях Комітет закликав країни-члени підтримати зусилля медіа у просуванні гендерної рівності. Рекомендація представила 16 заходів, зосереджених у 6 сферах:

- ✓ Політика та законодавство щодо гендерної рівності (1-2);
- ✓ Прийняття та впровадження національних індикаторів (3-5);
- ✓ Надання інформації та просування передового досвіду (6-7);
- ✓ Канали підзвітності (8-10);
- ✓ Дослідження та публікації (11-13);
- ✓ Медіаграмотність та активна громадянська позиція (14-16).

Підґрунтям для підготовки звіту 2020 року стали докази того, що у висвітленні жінок у медіа немає прогресу, а також триває професійна гендерна нерівність і має місце недостатнє представництво жінок на керівних посадах в медіаіндустрії.

Матеріали звіту умовно розподілені залежно від суб'єкта просування гендерної рівності, а саме:

- ✓ держава;
- ✓ регуляторний орган у сфері медіа;
- ✓ органи саморегулювання;
- ✓ медіаорганізації.

У документі наведено приклади багатьох провідних практик та ініціатив покращення ситуації, найкращі з яких такі:

- ✓ Регуляторний орган з питань медіа Швейцарії (OFCOM) на законодавчому рівні запровадив гендерну квоту, що передбачає досягнути 40%-рівня представленості жінок у штаті OFCOM.
- ✓ Рада з питань преси та мовлення Швеції проводить щорічний аналіз (нормативно-правових документів, умов надання пільг, особливостей нарахування заробітної платні, врахування робочого часу) для вивчення різниці між жінками і чоловіками. Група, відповідальна за таку роботу, складається порівну із жінок і чоловіків.
- ✓ Агентство преси Франції (AFP) у 2018 році ухвалило нові положення щодо поліпшення рівня відображення різноманітності та покращення образу жінок у своїх звітах. До звітів стали вносити інформацію про гендерно чутливу мову, публікацію позитивних образів жінок, чутливі повідомлення про випадки гендерного насильства і більш широке залучення жінок-експертів. Агентство також організовувало тренінги персоналу із цих питань і запрошувало на зустрічі експертів з питань гендерної рівності.
- ✓ Словаччина ухвалила Національний план дій щодо запобігання й ліквідації насильства щодо жінок, який має на меті недопущення висвітлення у медіа, рекламі насильства над жінками шляхом проведення спеціалізованого щорічного моніторингу.
- ✓ В Іспанії Обсерваторія з питань формування образу жінки Інституту жінок уповноважена реагувати на скарги щодо наявності сексистської реклами в медіа. У 2018 році було зафіксовано понад 945 таких скарг. Обсерваторія також видає брошури з метою інформування та викорінення дискримінаційних стереотипів у рекламі. Ці публікації поширюються серед органів державної влади, мереж бібліотек, закладів освіти, медійних організацій тощо.

Розглянемо детальніше зміст проголошених Комітетом Міністрів Ради Європи рекомендацій 2013 року.

1. Регулярно переглядати та оновлювати законодавчу базу щодо ЗМІ з точки зору гендерної рівності.

- ✓ У конкретному контексті ЗМІ гендерна рівність діє на двох рівнях: рівність у медіа-компаніях і рівність у медіа-контенті .
- ✓ Правова база, яка регулює засоби масової інформації, включає закони, які є специфічними для медіа-компаній: положення про систему ліцензування та правила про плюралізм і різноманітність, а також про повагу до неповнолітніх і людської гідності та ін.
- ✓ Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW).
- ✓ Європейська конвенція з прав людини встановлює загальну заборону дискримінації за ознаками, які включають стать.
- ✓ Європейська соціальна хартія встановлює принцип недискримінації.

Найкращі практики:

- ✓ Guidelines on Gender Equality and Gender Portrayal in the Broadcasting Media adopted (Мальта, 2007)
- ✓ Law on measures for comprehensive protection from gender-based violence (Іспанія, 2004)
- ✓ Law on Gender Equality (Франція, 2014)
- ✓ Політика заохочення ЗМІ на основі контракту (Франція, 2013)
- ✓ План дій щодо рівності та різноманітності в аудіовізуальних медіа (Бельгія, 2010)

2. Доручити регуляторним органам ЗМІ та вимагати від державних ЗМІ включати оцінку реалізації політики гендерної рівності в ЗМІ до своїх щорічних звітів.

- ✓ Як гаранти дотримання правил ЗМІ, регуляторні органи контролюють аудіовізуальний сектор, видають ліцензії, вирішують суперечки та встановлюють правила, але вони також несуть моральну відповідальність за привернення уваги ЗМІ до певних проблем.
- ✓ Громадські ЗМІ надають громадську послугу, пропагуючи демократичні цінності та різноманітність у своєму програмному змісті та послугах.
- ✓ Принципи різноманітності, плюралізму та недискримінації, які існують у більшості європейських країн, можуть бути використані регуляторними органами як основа для певних актів, що сприяють гендерній рівності.

Найкращі практики:

- ✓ Annual report of the Belgian National Audiovisual Council (Бельгія, з 2012 р.)
- ✓ Declaration on gender equality (Франція, з 2011 р.)
- ✓ Equality plan intended to correct imbalances in the gender equality field (Австрія, 2012 р.)
- ✓ British Broadcasting Corporation (BBC) adopted an equality plan (Великобританія, 2007)
- ✓ A co-operation agreement between the Spanish government and the Spanish public broadcaster RTVE (Іспанія, 2009)

3. *Обговорення з відповідними зацікавленими сторонами можливість і, якщо доречно, прийняття національних показників на основі міжнародних стандартів та передового досвіду; проведення громадських слухань та обговорень у зв'язку з цим.*

- ✓ Запровадження індикаторів забезпечує основу для конкретної оцінки певних ситуацій у певних галузях та для вимірювання прогресу, досягнутого в кількісних та якісних показниках.
- ✓ Індикатори мають бути розроблені медіа-професіоналами за участю керівників медіа-організацій.
- ✓ У сфері гендерної рівності в ЗМІ слід розглянути дві основні проблеми: рівність у ЗМІ та рівність у медіаконтенті.
- ✓ Публікація та розповсюдження результатів підвищують обізнаність зацікавлених сторін та громадськості загалом і сприяють зміцненню культури рівності в ЗМІ.

Найкращі практики:

- ✓ Gender-Sensitive Indicators for Media (GSIM).
- ✓ Індикатори European Institute for Gender Equality (EIGE).

4. *Здійснення регулярного моніторингу та оцінка стану гендерної рівності в ЗМІ на національному рівні на основі прийнятих показників.*

- ✓ Регулярна оцінка застосування індикаторів і прийнятих заходів і регулярна перевірка показників є життєво важливими для здійснення змін.
- ✓ ЗМІ мають відігравати ключову роль у оцінці. Деякі медіа-організації створили підрозділи з питань рівності або призначили співробітників з питань гендерної рівності, яких можуть попросити виконати цю роботу.

5. *Регулярне оновлення показників гендерної рівності.*

- ✓ ЗМІ та всі зацікавлені сторони мають бути залучені до цього процесу оновлення. Публікація щорічних звітів про виконання індикаторів дає змогу виявити будь-які труднощі, які виникли, та прийняти рішення про необхідне оновлення. Це також полегшує визначення користувачів індикаторів, розширює використання індикаторів і поширює його на інших гравців.

6. *Заохочення ЗМІ надавати інформацію громадськості у зрозумілій формі (наприклад, онлайн) про процедуру подання скарг щодо медіа-контенту, який, на їхню думку, суперечить принципам гендерної рівності.*

- ✓ Створення механізму для моніторингу вмісту та відповіді за скоєні порушення дає змогу ЗМІ розвивати та зміцнювати довіру громадськості та зміцнювати культуру відповідальності.
- ✓ Будь-яке обговорення скарг громадськістю також має враховувати той факт, що деякі особи бояться подавати скарги, через те, що можуть бути ідентифікованими, оскільки формальності зазвичай вимагають від них вказувати своє прізвище, ім'я та адресу електронної пошти.

Найкращі практики:

- ✓ Веб-сайт France Télévisions спрямовує користувачів до омбудсменів групи, які є «ключовими партнерами у діалозі між глядачами та телеканалами. Вони можуть передавати будь-які коментарі мовникам і ініціювати дебати незалежно та прозоро».

- ✓ Веб-сайт RTE в Ірландії спрямовує користувачів до різних варіантів, доступних у разі скарг: скарги до регулятора та право на відповідь.
- ✓ «Захисник читачів» іспанської газети El País веде блог і публікує думки в друкованій та онлайн-версії газети, в якій регулярно даються відповіді на скарги щодо упередженого висвітлення жінок у газеті. Зокрема, у скаргах критикується висвітлення насильства щодо жінок, відсутність жінок як джерел новин та використання великої кількості сексистських стереотипів. Блог спрямовує читачів до кодексу практики газети.

7. Підтримка та пропагування передових практик через розвиток мереж та партнерських відносин між різними ЗМІ для забезпечення гендерної рівності в різних сферах діяльності нової медіа-екосистеми.

- ✓ Мережа є життєво важливою як засіб активізації обміну передовим досвідом між різними ЗМІ та між медіа-професіоналами.

8. Заохочення неурядових організацій, медіа-асоціацій, окремих осіб та інших зацікавлених сторін послідовно захищати гендерну рівність, доносячи свої проблеми до органів саморегулювання або інших спеціалізованих органів (наприклад, ради преси, комісії з етики, ради з реклами, антидискримінаційні комісії).

- ✓ Створення незалежного механізму для моніторингу контенту, звітування перед громадськістю та відповіді за допущені помилки дає змогу ЗМІ зміцнити довіру громадськості.
- ✓ Редактори листів читачів, омбудсмени, ради з питань преси або стандартів, ради з реклами, комітети та комісії з етики – усі вони незалежні органи, які реагують на скарги та реагують на них.
- ✓ Спеціалізовані органи мають перевагу в тому, що вони безкоштовні та швидко реагують, а також пропонують скаржникам задоволення від того, що відповідальні особи публічно визнають помилки, допущені ЗМІ та рекламодавцями.

9. Заохочувати до оновлення існуючих механізмів підзвітності ЗМІ та їх ефективного використання у випадках порушення гендерної рівності в ЗМІ.

- ✓ Урахування змін у суспільстві, його кодексах і цінностях відіграє певну роль в оновленні механізмів підзвітності. Кожна країна діє в рамках своїх власних культурних традицій і чутливості.
- ✓ Для вирішення по суті скарги про недотримання гендерної рівності в ЗМІ необхідно розглянути відповідні законодавчі положення та зміст кодексів. Коли немає конкретних положень про гендерну рівність, це не повинно бути стримуючим фактором, але буде потреба розпочати реальні дискусії в редакціях та органах саморегулювання, щоб визначити межі недотримання гендерної рівності та визначити найкращий спосіб притягнути ЗМІ до відповідальності.

10. Заохочувати до створення нових механізмів підзвітності ЗМІ та громадянської відповідальності, наприклад, форумів для публічних дебатів та платформ, відкритих в режимі онлайн та в реальному часі, що робить можливим прямий обмін між громадянами.

- ✓ Потреба в прозорості та діалогу між ЗМІ та громадськістю дає змогу кожній із сторін краще зрозуміти труднощі та досвід іншої. Створення дискусійних форумів, де всі люди можуть вільно висловлювати свої погляди, допоможе налагодити справжній діалог.

- ✓ Незважаючи на ризики, які можуть бути пов'язані з достовірністю інформації, можливість анонімного висловлення поглядів може допомогти розширити участь окремих осіб, як чоловіків, так і жінок, які б не хотіли говорити під своїми справжніми іменами.

Найкращі практики:

- ✓ Проект «Щоденний сексизм» каталогізує випадки сексизму, з якими жінки стикаються щодня. Вони можуть бути серйозними чи незначними, обурливо образливими або настільки зневажливими та нормальними, що жінки навіть не відчувають здатності протестувати (#щоденний сексизм).
- ✓ Турецький веб-сайт Bianet поширює контент, який порушує права людини, свободу вираження поглядів і права жінок і дітей. Зокрема, налагоджено моніторинг насильства щодо жінок.
- ✓ Les nouvelles news – французький онлайн-журнал, який забезпечує висвітлення новин, дотримуючись паритету. Він прагне надати жінкам таке ж місце, що й чоловікам, у новинах і стерти сексистські стереотипи.

11. Сприяти активному дослідженню питань гендерної рівності та ЗМІ, зокрема щодо доступу до ЗМІ, представництва, участі (кількісний та якісний профіль) та умов роботи у ЗМІ; дослідження зосереджено не лише на жінках, а й на стосунках між гендерами; регулярно оприлюднювати результати таких проектів.

- ✓ Гендерна рівність – це широка область досліджень, яка має враховувати як зміни в нашому суспільстві, так і контексти та чутливість кожної країни.
- ✓ Деякі дослідження вже допомогли проаналізувати та кількісно оцінити нерівність між жінками та чоловіками в ЗМІ та розробити практичні інструменти для вирішення проблем, що виникають.
- ✓ Слід розглянути способи, за допомогою яких результати цього дослідження можуть бути втілені в практичну політику та заходи, щоб ця робота допомогла якомога ширшому просуванню проблеми гендерної рівності в ЗМІ.

Пропозиції:

- ✓ Вимірювати вплив жінок-керівників ЗМІ на інформаційний контент і, зокрема, його вплив на стереотипи.
- ✓ Збалансовувати кількість досліджень гендеру та жінок у новинах, зосередившись більш конкретно на інших сферах ЗМІ, таких як маркетинг, зв'язки з громадськістю, фільми та телевізійні серіали.
- ✓ Включати комерційні ЗМІ в сферу дослідження. Незважаючи на те, що вони не мають повноважень державних послуг, вони можуть отримувати комерційні чи етичні переваги від підходу до вмісту, який більшу увагу приділяє гендерній рівності.
- ✓ Аналізувати умови роботи жінок-журналістів. Питання скляної стелі, балансу між роботою та особистим життям та переслідуванням – це всі можливі точки зору. До досліджень слід залучати професійні організації.
- ✓ Створювати міждисциплінарні тематичні мережі з питань гендерної рівності, щоб порівняти досвід досліджень у різних галузях, забезпечити наукове оновлення та відкрити нові галузі досліджень.

- ✓ Заохочувати до більшої співпраці між школами журналістики, університетами та ЗМІ, щоб сприяти дослідницькій роботі.

Найкращі практики:

- ✓ Global Media Monitoring Project (раз у 5 років)
- ✓ Global Alliance on Media and Gender launched (з 2013, UNESCO)
- ✓ Онлайн платформа «Women and Media in Europe» (з 2013, Італія)

12. Сприяти активному дослідженню з точки зору гендерної рівності щодо висвітлення ЗМІ певних сфер, що викликають особливе занепокоєння в умовах плюралістичної демократії, таких як звіти про політику та висвітлення виборчих кампаній у ЗМІ та оприлюднення результатів; організація обговорень з метою вдосконалення політики та законодавства.

- ✓ Висвітлення в ЗМІ політиків-чоловіків і жінок, особливо під час виборів, впливає на сприйняття громадськості кандидатів, а отже, і на те, як люди голосують.
- ✓ Журналісти зобов'язані якомога ширше оприлюднювати кандидатів та їхні маніфести, незалежно від їхньої статі, намагаючись ставитися до них однаково та неупереджено.
- ✓ Загалом, висвітлення політики у ЗМІ має здійснюватися відповідальними журналістами, які поважають етику та кодекси практики та є незалежними, незважаючи на будь-який тиск, який на них може бути здійснений.
- ✓ Дослідження щодо висвітлення політики та виборчих кампаній у ЗМІ дасть детальну інформацію про те, як ЗМІ ставляться до політиків-чоловіків та жінок, зокрема в кількісному та якісному відношенні.

Пропозиції:

- ✓ Розробити навчальні модулі для медіа-фахівців, керівників медіа-організацій та органів саморегулювання, а також модулі медіаграмотності.
- ✓ Аналізувати склад редакційних команд і розподіл політичних тем для журналістів, належним чином враховуючи гендерну розбивку.
- ✓ Заохочувати та підтримувати створення європейської мережі дослідників з питань гендерної рівності в ЗМІ та включати заходи для оприлюднення їхньої роботи серед ЗМІ, урядів та дослідницьких центрів.
- ✓ Публікувати результати дослідження кількома мовами, щоб сприяти поширенню.
- ✓ Розповсюджувати результати серед усіх дослідників, ЗМІ та студентів журналістики.

13. Сприяти дослідженням впливу ЗМІ на формування цінностей, установок, потреб та інтересів жінок та чоловіків.

- ✓ ЗМІ все ще занадто часто зображують стереотипні образи жінок і чоловіків, які не відповідають соціальній реальності і, ймовірно, мають значний вплив на громадське сприйняття кожної статі, цінності, яку люди надають кожній статі та їхнє розуміння ролей, призначених кожній статі, та їхнього місця в суспільстві.
- ✓ Результати Global Media Monitoring Project та багатьох опитувань, проведених на національному рівні, підкреслили відсутність жінок у ЗМІ, а також стереотипи, пов'язані з ними.

- ✓ Було мало досліджень, які б оцінювали потреби громадськості та вплив медіа-контенту на вибір ЗМІ людьми. Жінки становлять значну частку медіа-ринку, і аналіз їхніх потреб і реакцій на контент був би корисним як з етичної, так і з комерційної точки зору.

14. Пропагувати гендерно чутливу медіаграмотність молодого покоління, готувати молодих людей відповідально підходити до різних форм медіаконтенту та дати їм можливість набутти критичного погляду на уявлення статі в ЗМІ та розшифрувати сексистські стереотипи; посилити перспективу гендерної рівності в програмах медіаграмотності для молоді різного віку як чинник широкої освіти прав людини та активного залучення до демократичних процесів.

- ✓ Даючи можливість будь-якому громадянину стати активним і критичним щодо медіа-контенту, а отже, приймати обґрунтовані та відповідальні рішення, медіаграмотність відіграє важливу роль у справжньому демократичному заході.
- ✓ Для побудови інформованої демократії важливо підвищити обізнаність молодих поколінь про гендерну рівність та потенційний вплив ЗМІ на сприйняття певних категорій людей.
- ✓ Розвиток критичного мислення молодих людей по відношенню до ЗМІ дозволить їм виявити використання сексистських стереотипів, щоб краще позбутися від них і тим самим відігравати повноцінну роль у позитивному розвитку відносин між жінками і чоловіками.

15. Розробити спеціальні засоби підвищення обізнаності через ЗМІ про гендерну рівність для дорослих, включаючи батьків і вчителів, як важливих факторів розвитку гендерної освіти та активної громадянської позиції в інформаційному суспільстві.

- ✓ Роль дорослих, особливо батьків і вчителів, у підтримці молодих людей у їхньому повсякденному житті та в процесі формування власної особистості буде тим більш корисною, якщо вона допоможе їм розвивати власне критичне мислення і попереджатиме їх про всі форми маніпуляцій, у тому числі з боку ЗМІ.
- ✓ Беручи участь у справжньому обговоренні медіа-контенту та штучного розподілу ролей жінкам і чоловікам, дорослі зможуть руйнувати стереотипи, розшифровувати ЗМІ та керувати молодим поколінням.

16. Підвищити рівень обізнаності та зміцнити потенціал медіа-фахівців та студентів медіа, пропонуючи регулярні освітні та професійні програми навчання, спрямовані на набуття глибоких знань про гендерну рівність та її вирішальну роль у демократичному суспільстві.

- ✓ Сучасні курси журналістики готують студентів більше до того, щоб почати свою кар'єру в медійному середовищі, що швидко змінюється, ніж до зосередження уваги на проблемах різноманітності та рівності.
- ✓ Однак також правомірно очікувати, що журналісти виступатимуть за тих, у кого немає голосу. Таким чином журналістика стає інклюзивною і пропонує різні точки зору та погляди на світ.
- ✓ Школи журналістики могли б подумати про те, як інтегрувати обов'язкові модулі з питань гендерної рівності в свою підготовку майбутніх журналістів, а також лекторів, і могли б взяти на себе

зобов'язання розглядати цю тему у наскрізний спосіб, щоб гендерна рівність враховувалась у всіх своїх структурах.

Розділ 3. Стратегія гендерної рівності ЄС. Статистика та показники з гендерної проблематики

3.1. Стратегія гендерної рівності Європейського союзу. Гендерна аналітика (міжнародний та європейський досвід)

Загальні рекомендації

Стратегічне планування гендерної політики є важливим аспектом в досягненні цінностей рівності між жінками та чоловіками. Побудова якісної стратегії потребує досвіду та експертних напрацювань, зокрема збору та обробки даних, постановки пріоритетів та оцінки ефективності вже розроблених стратегій. Європейський Союз, зокрема, Комісія щодо гендерної рівності та моніторингу її прогресу, вже мають певний досвід зі стратегічного планування для досягнення цілей гендерної рівності. Огляд та аналіз цього досвіду може допомогти Україні вдосконалити підходи та практики з розробки стратегій в цій галузі.

Що таке Стратегія гендерної рівності Європейського Союзу 2020–2025?

5 березня 2020 року Європейська комісія затвердила Стратегію гендерної рівності 2020 – 2025 – це документ, яким керується Європейський Союз у формуванні гендерної політики. Ця стратегія базується на досвіді та висновках попереднього документу, а саме «Strategic Engagement for Gender Equality 2016–2019 (SEGE)» -цей документ був попередником Стратегії ЄС 2020-2025. Серед основних цілей, які були у фокусі (SEGE):

- Питання працевлаштування та рівної оплати праці, зокрема подолання гендерного розриву.
- Участь жінок у прийнятті рішень, зокрема через збільшення кількості жінок на вищому та середньому керівництві в Комісії.
- Питання подолання гендерного насильства, що включало необхідність підписання та ратифікації всіма державами-членами Стамбульської конвенції.
- Адвокація рівних можливостей шляхом сприяння рівності в усьому світі.

Слабкими сторонами SEGE був його статус як внутрішнього документу Європейської Комісії (Staff Working Document), що розглядалося державами-членами та стейкхолдерами як політичне зниження статусу документу порівняно зі Стратегією. Крім того, видимість SEGE була невисокою, недостатня інформованість про цей документ серед держав обмежила її вплив. Тому новий документ – *Стратегія гендерної рівності Європейського Союзу 2020 – 2025* – був сформований саме як стратегія для підвищення значущості питань, пов'язаних із утвердженням гендерної рівності.

У Стратегії ЄС 2020 – 2025 передбачений більш широкий перелік цілей, під якими слід розуміти основні виклики, які існують в ЄС, в тому числі у питаннях екології, цифрової трансформації та демографічних змін, які мають гендерний аспект, наприклад:

- Тенденція, що все більше робочих місць стає цифровими, і існує нагальна потреба забезпечити рівний доступ чоловіків та жінок до економічних можливостей та якісної роботи в цифровій економіці.

- Демографічні зміни у контексті зростання очікуваної тривалості життя (жінки, як правило, живуть довше за чоловіків у середньому, і тому складають більшість літніх людей) створюють виклик у вигляді можливої дискримінації за статтю та віком на робочому місці.
- Проблеми рівного пенсійного забезпечення і в цілому вплив гендерних розривів в оплаті праці на досягнення стійкого розвитку.
- Питання включення гендерної експертизи в формування політик та процесів ЄС є важливим для досягнення гендерної рівності.
- Збір та аналіз даних з урахуванням гендерно-вікових показників має вирішальне значення для дослідження гендерної проблематики, а також для розробки, реалізації політики, пристосованої до конкретних потреб різних груп.

Метою Стратегії ЄС є подолання нерівності, стимулювання до перерозподілу влади, впливу та ресурсів справедливим та рівноправним чином, сприяння справедливості та створенню рівних можливостей. Для цього Комісія виділила наступні напрями та відповідний план дій:

1. Свобода від насильства та стереотипів

До розгляду та впровадження Комісією запропоновані наступні дії:

- *Завершити приєднання ЄС до Стамбульської конвенції шляхом ратифікації Конвенції.* Наразі її підписали всі держави-члени ЄС і ратифікувала 21 держава-член ЄС. Болгарія, Чехія, Угорщина, Латвія, Литва та Словаччина не ратифікували Конвенцію.
- *Розробка та впровадження заходів щодо боротьби з насильством над жінками, в тому числі фінансування кампаній з підвищення обізнаності щодо прав людини та доступу до правосуддя.*
- *Розробка Закону про цифрові послуги з метою встановлення відповідальності інтернет-платформ щодо вмісту, котрі поширюється користувачами, для боротьби з проблемою насильства щодо жінок в Інтернеті.* Так, за даними 2020 року, 58% дівчат у всьому світі зазнали домагань в Інтернеті, а в реаліях пандемії та більш інтенсивного використання мережі Інтернет,- ці ризики лише збільшуються. Закон (Digital Services Act) прагне створити безпечніший цифровий простір, де захищені основні права користувачів, зокрема, шляхом формування звітів про будь-яку модерацію контенту, забезпечення доступного зв'язку користувачів та адміністраторів онлайн-платформ, процедури повідомлення про поширення незаконної інформації, процедура позасудового врегулювання спорів та система розгляду скарг тощо. Цей закон є важливим з огляду можливості встановлення єдиних правил для безпечного та надійного онлайн-середовища, де ефективно захищені основні права.

державам-членам запропоновані наступні дії :

- *Впровадити Директиву про боротьбу проти сексуального насильства та сексуальної експлуатації над дітьми (Директива 2011/93), Директиву 2011/99/ЄС про Європейський захисний ордер, Регламент (ЄС) № 606/2013 про взаємне визнання заходів захисту у цивільних справах, Директиву Ради 2004/80/ЄС щодо компенсації постраждалих від злочинів та інше відповідне законодавство ЄС, що захищає постраждалих від гендерно зумовленого насильства. Всі*

ці директиви об'єднанні функцією по гармонізації та спрощенню процедур захисту постраждалих від злочинів у всьому Європейському Союзі.

- *Систематично збирати гендерно дезагреговані дані.* ЄС потребує вичерпних, оновлених і порівнянних даних, щоб політика боротьби з гендерним насильством була ефективною. Щоб отримати повне уявлення про гендерне насильство, дані мають бути розбиті за відповідно до показників, таких як вік, статус інвалідності, міграційний статус та місцевість проживання. Очікується, що опитування, яке буде проведе в усьому ЄС, надасть дані про поширеність та динаміку насильства щодо жінок, результати якого будуть представлені у 2023 році.
- *підтримувати громадянське суспільство та публічні служби у запобіганні та протидії гендерному насильству та гендерним стереотипам,* у тому числі за допомогою коштів ЄС, доступних у рамках програми «Громадяни, рівність, права та цінності» (2021–2027).

2. Процвітання в гендерно-рівній економіці

Політика згуртованості ЄС підтримує підприємництво жінок, їх (ре)інтеграцію на ринку праці та гендерну рівність у конкретних, стереотипно традиційних чоловічих галузях. Планується, що цілеспрямовані заходи, що сприятимуть участі жінок в інноваціях, будуть розроблені для усунення гендерного розриву в оплаті праці та пенсіях.

До розгляду та впровадження Комісією запропоновані наступні дії:

- належним чином *впроваджувати принципи гендерної рівності в трудове законодавство ЄС.* Зокрема, очікується ратифікація з боку держав-членів Директиви ЄС про баланс між роботою та особистим життям (Work-Life Balance Directive), яка спрямована на покращення доступу сімей до сімейної відпустки та сприянню умов, для розв'язання проблеми недостатньої представленості жінок на ринку праці. Також передбачається ратифікація і втілення положень Директив про гендерну рівність у сфері самозайнятості, соціального забезпечення, вагітності та материнства, Директиви про неповний робочий день, Директиви про прозорі та передбачувані умови праці тощо, які стосуються впровадження принципу рівного ставлення до чоловіків і жінок щодо їх доступу до роботи, професійної підготовки та просування по службі, а також щодо умов праці.
- *забезпечити належні інвестиції у дошкільну освіту, послуги з догляду за дітьми, у тому числі коштом наявного фінансування ЄС.* Оскільки недостатній доступ до якісних та доступних офіційних послуг по догляду за дітьми є одним із факторів гендерної нерівності на ринку праці, тому інвестиції в послуги догляду є важливими для підтримки участі жінок в оплачуваній роботі та їх професійного розвитку. Це також має потенціал для створення робочих місць як для жінок, так і для чоловіків.
- в рамках Європейської Ради з інновацій Horizon Europe European Innovation Council (Horizon Europe є ключовою програмою ЄС щодо фінансування досліджень та інновацій) запустити пілотний проект зі

сприяння жіночим стартапам та інноваційним малим і середнім підприємствам.

- *Досягнення балансу та організація сприятливих умов для кар'єр жінок у спортивних організаціях, та STEM (Наука, технології, інженерія та математика) напрямі.*

3. Паритетне лідерство

До розгляду та впровадження Комісією запропоновані наступні дії:

- *прийняти пропозицію щодо Директиви щодо поліпшення гендерного балансу в корпоративних радах.* Ця Директива передбачала, що принаймні 40 відсотків членів правління компанії мають становити жінки до 2018 року в державному секторі та до 2020 року в приватному секторі. Проте цих цілей не було досягнуто у 2020 тому імплементація норм цієї директиви є одним з пріоритетних пунктів порядку денного Комісії на 2022.
- *прийняти заходи щодо поліпшення гендерного балансу на всіх рівнях на керівних посадах.* Комісія сприятиме участі жінок як виборців і кандидатів у виборах до Європейського парламенту 2024 року у співпраці з Європейським парламентом, національними парламентами, державами-членами та громадянським суспільством, у тому числі шляхом фінансування та просування передового досвіду. Європейські політичні партії, які просять фінансування ЄС, заохочуються до прозорості щодо гендерного балансу членів своїх політичних партій. Комісія прагне досягти гендерного балансу на рівні 50% на всіх рівнях свого управління до кінця 2024 року.

Вочевидь, положення даної Стратегії ЄС є важливими для України в першу чергу як складова процесу євроінтеграції, а також з огляду на можливість запозичення досвіду Європейського Союзу в розробці національних програм та стратегій в сфері гендерної рівності.

Практичні рекомендації

Гендерна рівність у системі основних інституцій ЄС

Європейський Парламент (ЄП) є єдиною інституцією ЄС, яка формується безпосередньо його громадянами. У 2019 відбулись чергові вибори до ЄП, за результатами яких майже 41% місць посіли жінки. Це рекордна кількість жінок, яка коли-небудь була представлена у ЄП, хоча варто зазначити, що кожні чергові вибори до ЄП засвідчували тенденцію до поступового збільшення кількості жінок-депутаток. Наприклад, у 2014 жінки склали майже 37%, у 2009 – 36%, а у 2004 – 30%.

Європейська Комісія (ЄК) та Європейський Центральний Банк (ЄЦБ). 2019 став знаковим і для цих двох інституцій, адже уперше за всю історію існування ЄС очолювати їх призначили жінки: Урсула фон дер Ляєн стала очільницею ЄК, а Крістін Лагард – ЄЦБ. Окрім цього, 11 з 26 призначених пані Урсулою комісарів – жінки, а у своїй інавгураційній промові вона пообіцяла сприяти просуванню гендерної рівності та формуванню гендерно-збалансованих команд на рівні усіх інституцій ЄС. Крістін Лагард, у свою чергу, була першою жінкою, що очолювала Міжнародний Валютний Фонд та першою жінкою-міністеркою фінансів серед країн «Великої вісімки».

Європейський Суд Справедливості (ЄСС). ЄСС є єдиним судом ЄС, уповноваженим на розгляд спорів та трактування питань, пов'язаних із

законодавством ЄС. Він складається із 27 суддів, які призначаються країнами-членами ЄС (по одному від країни). Станом на лютий 2020, у його складі було лише 5 суддей-жінок, що свідчить про те, що судова система ЄС у контексті гендерної рівності потребує певних доопрацювань.

Гендерна рівність у країнах-членах ЄС

2016 рішенням ЄП та Європейської Ради (ЄР) було утворено Європейський Інститут Гендерної рівності (ЄІГР), який є відповідальним, зокрема, за формування Індексу Гендерної Рівності (ІГР). Він є одним із механізмів визначення прогресу в досягненні гендерної рівності ЄС та його країнами-членами. Здійснюється аналіз шести основних сфер (працевлаштування, фінансовий ресурс, освіта, час, влада та здоров'я), а також двох додаткових (насильство щодо жінок та міжсекторальна дискримінація). Відповідно до даних ІГР 2019, що базуються на інформації 2017, загальний показник ІГР ЄС склав 67.4 зі 100. У той же час, спостерігаються значні відмінності між країнами-членами ЄС, так, Швеція (83.6) та Данія (77.5) залишаються найбільш гендерно-збалансованими суспільствами. У той же час, Греція (51.2) і Угорщина (51.9) знаходяться внизу рейтингової таблиці. Сферою, у якій жінки є найменш представленими та захищеними, є рівень прийняття рішень та доступу до влади – 51.9 із 100. Варто зазначити, що питання гендерно-обумовленого насильства залишається актуальним також для усіх країн-членів ЄС та знаходить свої вияви, зокрема, у таких формах як: домашнє насильство, сексуальне насильство, торгівля людьми, феміцид, каліцтво жіночих статевих органів тощо. При цьому, двома з трьох країн світу, що визначили свою державну внутрішню та зовнішню політику як феміністичні, є саме країни-члени ЄС: Швеція та Франція. Більше того, у 2017 ЄС підписав Конвенцію Ради Європи про запобігання і протидію насильства щодо жінок (Стамбульську конвенцію). Наступним кроком для її імплементації є прийняття рішення ЄР, щодо чого наразі відбуваються активні дискусії та обговорення.

Отже, хоча прогрес у досягненні гендерної рівності у ЄС і відбувається повільними кроками, він є беззаперечним та проявляється як на рівні прийняття законодавства, спрямованого на боротьбу з гендерно-обумовленою дискримінацією, так і на рівні кадрової політики ЄС, визначення пріоритетних напрямків його розвитку та програм для фінансування.

Більш детальні дані про гендерну рівність в Україні, в країнах ЄС та в світі можна одержати з різних офіційних джерел. Наприклад, дані з гендерної статистики можна знайти в таких інституціях:

- ✓ Світовий банк даних <https://data.worldbank.org/indicator>
- ✓ Національні сайти управлінь статистики <http://www.ukrstat.gov.ua>
- ✓ Регіональні сайти управлінь статистики <https://www.kr.ukrstat.gov.ua/?r=ext&link=include/mvc/view/order-stat-info/zich2020.pdf>
- ✓ Gender, Institutions and Development Database <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=GIDDB2019>

Аналітичні гендерні звіти з визначеними гендерними індексами за країнами світу – в таких джерелах:

- ✓ Global Gender Gap Report <https://www.weforum.org/reports/global-gender-gap-report-2021/>, https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2021.pdf

- ✓ Human Development Report <https://hdr.undp.org/data-center/composite-indices>, <https://hdr.undp.org/system/files/documents/hdr2020pdf.pdf>
- ✓ Gender Equality Index <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2021>, <https://eige.europa.eu/publications/gender-equality-index-2021-health>

Приклади оформлення інфографіки з різноманітними гендерними даними можна відшукати на таких ресурсах:

- ✓ Infographic: Gender equality UN <https://www.unwomen.org/en/digital-library/multimedia/2015/9/infographic-gender-equality-where-are-we-today>
- ✓ Stereotypes about gender roles and the social image of sexual violence in Italy <https://www.istat.it/it/files//2020/10/stereotypes-about-gender-roles.pdf>
- ✓ Гендерний розрив в оплаті праці <https://ru.slovoidilo.ua/2021/06/10/infografika/obshhestvo/gendernyj-razryv-oplate-truda-kak-otlichaetsya-srednyaya-zarplata-zhenshin-i-muzhchin-ukraine>

3.2. Оперування з гендерною статистикою та показниками в сфері освіти

Загальні рекомендації.

А. Статистичні дані й показники в галузі освіти мають бути політично значущими. Статистика та показники – це кількісна інформація для полегшення розуміння стану явища, його прогресу і його взаємодії з іншими явищами. Статистика та показники мають важливе значення. Вони включають в себе як абсолютні величини – такі як кількість студентів, викладачів, так і отримані відсотки, ставки і коефіцієнти, в тому числі комбінації ставок і коефіцієнтів, як в деяких складних індексах. В галузі освіти постійно маємо справу з рядом взаємопов'язаних аспектів, починаючи від рівня попиту та пропозиції освітніх можливостей до того, як люди можуть отримати доступ до навчання, якості викладання і процесу навчання, внутрішньої ефективності системи освіти, індивідуальних результатів навчання та впливу освіти на особистісний розвиток і благополуччя людини, суспільства і країни в цілому. Не менш важливим є рівність в освіті, вивчення причин нерівності і їх вплив на соціально-економічний розвиток.

Б. Слід зосереджуватися на «хороших» показниках. Коли необхідно пов'язати дані проблеми з інформаційними потребами, а також з необхідними показниками й статистичними даними, то виявляється, що може бути багато показників, так як є проблеми політики і різні типи користувачів. Досвід національних і міжнародних агентств допоміг розробити принципи, які в даний час прийняті в якості основних в розробці системи показників. Отже, хороші показники повинні бути: а) **стратегічними** (узгодженими з політикою), тобто надавати чіткі і однозначні відповіді на ключові питання політичних питань і проблем; б) **легкими у використанні**, тобто зрозумілими, своєчасними і не у великій кількості; в) **формуватися на основі логічної структури** (framework), що дозволяє сприймати одну цифру (скажімо зарахування) в контексті інших основних змінних (скажімо, демографія та інвестиції в освіту) конкретної країни; г) **технічно обґрунтованими**, тобто дійсним, надійними і порівнянними; д) **практично можливими для отримання при найменших витратах**, тобто

основні необхідні статистичні дані є легко доступними або їх порівняно легко зібрати в чітко встановлені терміни.

В ідеалі кінцева мета полягає в тому, щоб зробити щонайменшу кількість показників, які задовольнятимуть максимум явищ для широкого кола користувачів. Показники якісних явищ також дуже корисні, хоча вони, як правило, більш складні у формуванні, як з концептуальних причин (підбір відповідних вимірювальних інструментів якісних явищ), так і технічних (складності з отриманням відповідних даних).

В. Якими можуть бути інформаційні канали отримання даних. Дані, необхідні для вимірювання гендерної нерівності в сфері освіти, можна зібрати з різних джерел з використанням різних існуючих методів збору. По суті, джерела даних можуть бути розділені на: а) фізичні особи; б) навчальні заклади. До фізичних осіб в цьому відношенні відносяться не лише студенти і професорсько-викладацький склад, а й батьки, інші члени тієї ж сім'ї, керівники громад, роботодавці і т.д. До навчальних закладів найчастіше відносять школи та університети, але в кінцевому рахунку це можуть бути центри освіти для дорослих та інші місця навчання/підготовки. Методи збору інформації можуть включати в себе регулярні опитування в школах і використання адміністративної звітності, а також перепис населення і домашніх господарств.

Актуальні дані, зібрані під час регулярних шкільних опитувань і переписів населення, мають важливе значення для отримання загальної інформації з гендерних відмінностей в неграмотності і освіті, доступу до навчання в школі і т.д. Специфічні додаткові дані необхідні, якщо необхідно вивчити більш детально причини нерівності з метою визначення відповідних заходів щодо зменшення нерівності. Для такого роду інформації спеціальні (вибіркові) опитування підходять найкраще, хоча вартість обмежує їх використання.

Г. Які слід враховувати фактори впливу на гендерну рівність в освіті. Різні чинники, які перешкоджають гендерній рівності в освіті можуть бути згруповані у чотири основні категорії: а) відносно **попиту** – соціально-економічні та культурні чинники, які впливають на поведінку і вибір батьків і студентів; б) відносно **пропозицій** – політичні та інституційні чинники і фактори, пов'язані зі шкільною освітою.

Відносна важливість цих чинників може змінюватися від країни до країни, серед місцевих громад і груп населення. Існує очевидна необхідність виміряти точний ступінь гендерної нерівності та проводити дослідження її взаємозв'язку з соціальними, економічними і культурними особливостями країн і громад, а також з доступом до якісних освітніх послуг.

Визнаючи, що зміни і реформи вимагають активності всіх зацікавлених сторін (політиків, педагогів, батьків, юнаків і дівчат), дослідження і діагностика ситуації, з відповідними цифрами і аналізом та підтвердженими факторами, можуть забезпечити необхідну підтримку в управлінні й прийнятті рішень на управлінському рівні.

Практичні рекомендації для операцій з різними даними.

Гендерні питання можна розглядати відповідно до різних даних. На найпростішому рівні можна розглядати абсолютні цифри і абсолютну різницю між кількістю чоловіків і жінок, школярів, студентів, вчителів, які є неграмотними. Аналогічні критерії можуть бути застосовані до похідних даних статистики у вигляді таких показників, як рівень грамотності, кількість зарахувань, коефіцієнт

зарахувань до школи та кількість випускників. На більш складному рівні можна використовувати конкретні показники гендерної нерівності, а також багатовимірні статистичні методи для більш поглибленого аналізу.

1. Дані з грамотності. Існують різні способи представлення гендерної нерівності. Абсолютний розрив визначається як різниця між абсолютним числом неграмотних чоловіків і жінок і може бути інтерпретована з точки зору кількості зусиль, необхідних для скорочення неграмотності, або як число жінок, які повинні бути грамотними, щоб досягти рівності між чоловіками і жінками. Відсоток неграмотних жінок в загальній кількості неграмотних є одним з найпростіших і найбільш часто використовуваних показників гендерної нерівності. Виходячи з того, що чоловічі і жіночі групи населення практично однакові в більшості регіонів, ідеальна ситуація буде, коли частка жінок наближається до 50%, в той час як більш низькі або більш високі значення вказують на нерівність на користь жінок або чоловіків відповідно.

Співвідношення статей в соціальних дослідженнях аналогічне (але не тотожне) співвідношенню статей, що використовується в демографії, являє собою співвідношення між кількістю неграмотних чоловіків і жінок. Теоретично це співвідношення може змінюватися від 0 (в разі 0 неграмотних чоловіків) і нескінченності (в разі 0 неграмотних жінок). У разі рівності співвідношення дорівнює 1. Це також може бути виражено у відсотках, з числом неграмотних чоловіків на 100 неграмотних жінок. Можна також обчислити у зворотному порядку, тобто знайти співвідношення неграмотних жінок і чоловіків, виражене у відсотках – воно показує число неграмотних жінок в розрахунку на кожні 100 неграмотних чоловіків. Згідно досліджуваного явища й аспектів, які треба підкреслити, можна використовувати співвідношення чоловіки/жінки або жінки/чоловіки.

Термін «регіональний» в контексті даного документу відноситься до основних регіонів світу. Однак такий же підхід може бути використаний при аналізі адміністративних або географічних територій (регіонів, провінцій або районів) в межах країни.

Інші можливі варіанти вирахування нерівності також можуть бути передбачені, наприклад, відносний проміжок за формулою $(F - M)/F * 100$, (F – жінки, M – чоловіки), що вказує на частку неграмотних жінок, яких треба навчити, щоб домогтися паритету грамотності з чоловіками.

Можуть бути запропоновані різні приклади графічного представлення гендерних відмінностей. Що ж стосується всього графічного представлення, то треба дотримуватися принципу ілюстрації істотних фактів в ясній і зрозумілій формі, уникаючи при цьому використання великої кількості деталей в одному й тому ж графіку. Якщо необхідно підкреслити відмінності між неграмотними чоловіками і жінками, не звертаючи уваги на загальну кількість, можна вибрати діаграми, де загальна кількість є стандартизованою (=100). Це можна зробити за допомогою простих гістограм або круглих діаграм. Для простоти порівняння стовпчики можуть бути розташовані в порядку спадання відповідно до відсотку неграмотних жінок. Для ясності і простоти інтерпретації треба вказати значення на кожному стовпчику. Горизонтальна лінія, що позначає 50%, являє собою лінію рівності між числом неграмотних чоловіків і жінок.

Аналізуючи освіту та грамотність, завжди слід не спиратися виключно на абсолютні цифри, а брати до уваги і відносні значення, такі як відсотки та співвідношення, розраховані у відношенні до відповідної кількості населення.

2. Гендерна нерівність у відвідуванні школи. Якщо ми беремо простий показник відвідування школи, то завдяки сукупній частці учнів від всього населення (GER), ми можемо вивчати: а) поточний коефіцієнт зарахування жінок у порівнянні з коефіцієнтом зарахування чоловіків; б) передбачуваний, абсолютний, гендерний розрив (введений у попередньому розділі відносно показників неграмотності); саме тут ми бачимо відмінність між коефіцієнтом зарахування чоловіків та жінок; в) гендерне співвідношення тут визначається як співвідношення жіночого та чоловічого зарахування і визначається як індекс тендерного паритету (GPI);

У найпоширеніших випадках, коли співвідношення зарахувань чоловіків є більшим, ніж жінок, індекс тендерного паритету коливається від 0 (максимальна гендерна невідповідність) до 1 (гендерний паритет).

Абсолютний гендерний розрив Ч–Ж та індекс гендерного паритету Ж/Ч відображають різницю в різних напрямках. Обидва можуть бути цікавими залежно від контексту аналізу. Диспропорції на користь жінок позначаються негативним значенням гендерного розриву та значенням, що перевищує 1 індексу тендерного паритету.

Діаграми є зручними графічними презентаціями для аналізу абсолютних гендерних розривів. Немає загального правила для варіантів дизайну графіків, за винятком, мабуть, що графіки повинні бути настільки інформативними, наскільки це можливо. Якщо треба підкреслити значення розривів, то можна використати стовпчикову діаграму. Однак у цьому випадку неможливо оцінити розриви у зв'язку з сукупною часткою учнів від всього населення. Зручним способом одночасно аналізувати рівень зарахування, гендерний розрив та відносну диспропорцію – це представляти їх графічно, використовуючи кореляційну діаграму XY. Можна побачити, що коли відсоток зарахувань у хлопчиків вище, ніж у дівчат, то відповідні точки/області розташовані нижче лінії 45° (діагональ), яка фактично являє собою лінію гендерної рівності. Іншими словами, всі точки/області, розташовані нижче діагоналі, відображають нерівність на користь хлопчиків.

3. Міждержавні різновиди зарахування до школи та гендерна нерівність. Крім глобального підходу до регіонів світу, цікаво вивчити коефіцієнти зарахування жінок до школи та гендерні нерівності на більш детальному рівні. Якщо ми хочемо акцентувати увагу на аспекті гендерної нерівності, слід розглянути два показники – гендерний розрив та індекс рівності жінок. Представляючи показники для певної кількості країн (або провінцій чи регіонів), може бути корисним мати синтетичне уявлення про ситуацію шляхом надання середніх значень (зважених або незважених, залежно від типу аналізу). Однак, оскільки середнє значення може приховувати важливі варіації, то для більш точного аналізу доцільно надати основні міри варіації, такі як найбільші та найменші значення, діапазон, стандартне відхилення (*SD*) та коефіцієнт варіації (*CV*).

4. Зміна відсотку дітей, які навчаються, від кількості населення та гендерна нерівність. Оцінивши гендерні нерівності, можна приступити до аналізу змін у часі. Очевидно, подібний аналіз може бути зроблений на основі індексу гендерного паритету (GPI), а не гендерного розриву.

5. Відвідування школи та відсоток тих, хто закінчив школу. У більшості країн, що розвиваються, кількість дівчат та жінок нижча, ніж хлопчиків та чоловіків, які мають доступ до школи та навчання. Про це свідчить аналіз

гендерних диспропорцій у рівнях вступу до початкової освіти та коефіцієнтів зарахування. Цікаво вивчити поведінку дівчат у порівнянні з хлопцями, коли вони вже навчаються в школі, тобто чи вони, як правило, залишаються в школі більше чи менше, ніж хлопчики, і справді, чи вони навчаються краще чи гірше, ніж хлопчики. Можна порівняти гендерні нерівності щодо доступу до школи з невідповідністю стосовно кількості тих, хто закінчив школу. Доступ до шкільного навчання оцінюється за очевидною кількістю зарахованих, тоді як кількість тих, хто закінчив школу рахується від загальної кількості, хто був зарахований до 1-го класу в певний рік і в кінцевому підсумку закінчив 5 клас. Слід зазначити, що два типи вимірювання не є порівнюваними, оскільки реальний рівень зарахувань може перевищувати 100% унаслідок раннього та пізнього вступу до школи, показники кількості тих, хто закінчив до 5-й клас не можуть перевищувати 100%. Таким чином, між країнами не проводиться порівняння абсолютних розривів. Тим не менш, є законним провести порівняння між країнами за даними індексу гендерного паритету.

Інший спосіб аналізу різниці відвідування школи хлопчиками та дівчатами полягає в порівнянні очікуваної тривалості шкільного навчання чоловіків і жінок (school life expectancy, SLE) і, очікуваної кількості, тих, хто закінчить школу (school survival expectancy, SSE). Тривалість шкільного навчання (SLE) – це загальна кількість років навчання, яку може очікувати дитина певного віку у майбутньому. Ті, хто закінчать школу (SSE) – це кількість років навчання, яку може очікувати дитина певного віку, яка вже навчається у школі.

Визначення цих двох показників, наведених у Доповіді про світовий освітній процес у 1995 році, є наступними:

Тривалість шкільного навчання (SLE): для дитини певного віку, SLE визначається як загальна кількість років навчання, на яку дитина може розраховувати для отримання освіти в майбутньому, припускаючи, що ймовірність його зарахування до школи в будь-якому конкретному віці дорівнює поточному коефіцієнту зарахування для цього віку. Це сума спеціальних вікових коефіцієнтів зарахування для початкової, середньої та вищої освіти.

Кількість тих, хто закінчив школу (SSE): SSE для дитини певного віку (базовий вік) визначається як кількість років навчання, яку дитина цього віку, яка вже є у школі, може очікувати в майбутньому. Це співвідношення між сумою вікових показників зарахування для початкової, середньої та вищої освіти та коефіцієнтом зарахування за базовим віком. Більш детальну інформацію про методику обчислення дивіться у Статистичних примітках цього звіту.

6. Індекс гендерної сегрегації за напрямками навчання. Хоча в більшості країн, що розвиваються, загальна рівність між чоловіками та жінками в галузі освіти не досягнута, прогрес у певних розвинених країнах та деяких країнах Латинської Америки та регіону Карибського басейну відбувається досить швидко. Проте навіть у країнах, де досягається загальний рівень паритету, значні розбіжності виявляються у розподілі чоловіків та жінок серед різних галузей навчання у технічних, професійних та вищих навчальних закладах.

Під час вивчення участі жінок у різних сферах навчання у професійно-технічній освіті або у вищих навчальних закладах може бути корисно мати інструмент для визначення того, як чоловіки та жінки схильні сконцентруватися відповідно до суто "чоловічих" або суто "жіночих" сфер діяльності.

Індекс гендерної сегрегації за галузями дослідження може стати таким інструментом. Він визначається як відсоток всіх осіб, які навчаються на певному

рівні освіти, які мають змінити свою сферу навчання, для того щоб співвідношення жінок і чоловіків було однаковим у всіх сферах, беручи до уваги, що немає змін у загальній кількості зарахувань.

По суті, індекс порівнює гендерний склад зарахувань у всіх сферах навчання на основі гендерної складової загальної кількості учнів у всіх областях навчання в цілому. Цей індекс не є показником загальної гендерної нерівності у доступі, чи отриманні певного рівня освіти, а скоріше мірою концентрації чоловіків і жінок у конкретних сферах, для певного загального розподілу за статевою ознакою.

7. Використання тематичних карт. Географічна презентація за тематичними картками особливо підходить для демонстрації пропорцій або інтенсивностей певних явищ у певній сфері і може бути особливо доцільною для ілюстрації змін у часі. На сьогоднішній день різноманітні географічні системи інтерпретації (ГСІ) на мікрокомп'ютерах стають доступними для звичайних користувачів, а звичайні програмні додатки можуть бути використані для простих карт. Тому їх слід використовувати при презентації статистики про сферу освіти та показників.

Висновки.

Описані нами вище матеріали літньої школи «Тренінг з гендерної рівності», що проводилася в рамках проєкту «Субнаціональна гендерна рівність: баланс цінностей ЄС та українських реалій» за програмою ЄС Еразмус+ з напрямку Жан Моне, стали теоретичною та практичною основами для проведення 13 тренінгів. Коротко підсумуємо їхній зміст.

Тренінг 1. Становлення теорії і практики гендерних досліджень. У процесі опрацювання цієї теми учасники та учасниці тренінгу опрацьовують основні етапи становлення теорії і практики гендерних досліджень у процесі соціального руху за рівність прав (фемінізму). В інтерактивних формах розглядається виникнення питання про рівні права чоловіків і жінок під час Великої французької революції; опрацьовано феміністичні ідеї «Декларації жінки та громадянки» (Олімпія де Гуж, 1791) та есе «На захист прав жінок» (Мері Волстонкрафт, 1792). Значну увагу слід приділити ідеям і основним результатам суфражизму (від англ. *suffrage* - виборче право), як «першій хвилі фемінізму» - руху жінок за право голосу та рівні з чоловіками політичні права. Учасникам та учасницям тренінгу слід запропонувати самостійно передивитися художній фільм «Суфражистка» (Великобританія, 2015) та обмінятися думками на наступний день тренінгу. Стисло опрацьовується інформація про відомих суфражисток (Френсіс Вілард, Елізабет Кеді Стентон, Еммелін Панкгерст, Вікторія Вудхулл, Кейт Шеппард, Іда Белл Уеллс-Барнетт, Віда Гольдштейн, Енні Кіні, Ненсі Астор, Еліс Пол). Під час тренінгу визначаються основні ідеї «другої хвилі фемінізму»; ідеологічну цінність праці С. Бовуар «Друга стаття» (1949) на цьому етапі, а також основні ідеї ліберального та радикального фемінізму другої хвилі. Виникнення теорії і практики гендерних досліджень презентується у контексті саме цієї хвилі фемінізму. Також опрацьовуються характерні риси третьої хвилі фемінізму, з'ясовуються особливості та взаємозв'язки фемінізму й гендеру.

Тренінг 2. Сучасний фемінізм в Україні. Під час тренінгу обговорюються наступні питання. 1. Чи присутній фемінізм в українській історії? 2. Чи потрібен фемінізм в Україні? 3. Сучасний стан фемінізму в Україні та досягнення цього руху. 4. Чи потрібен фемінізм чоловікам? 5. Як фемінізм підтримує родини? 6. Чи потрібні нам фемінітиви? У процесі обговорення цих питань з'ясовується, що фемінізм як організований жіночий рух, ідеологія і культурна традиція виник в Україні у 80-х рр. XIX ст. (Н. Кобринська, О. Пчілка та ін.) і залишається актуальним рухом за рівні права й можливості жінок і чоловіків і на сучасному етапі. Поступово феміністична тематика входить у різні сфери нашого суспільного життя: мову, мистецтво, освіту, культуру, громадські ініціативи тощо. Урізноманітнюються феміністичні ініціативи (проституція та комерційний секс, трудові відносини у військовій сфері, фемінізація бідності, замученість жінок до політики тощо). Фемінізм в нашій країні має певні досягнення: можливість вживати фемінітиви в правописі; говоріння про сексуальне насильство; феміністичні флешмоби щодо протидії насильству; низові та академічні ініціативи, котрі пропагують феміністичну критичну тематику. Фемінізм потрібен і чоловікам, оскільки вони потерпають від стереотипних обмежень своєї гендерної ролі. Учасників тренінгу ознайомлюють з досвідом «Профеміністичної школи для чоловіків». Фемінізм надає можливість переосмислити взаємовідносини, владу та нерівності в сім'ях і висновує, що варто будувати справедливі відносини без насильства і влади в сім'ї та фемінітивами у мовленні.

Тренінг 3. Проекти з гендерної проблематики в Україні. Опрацювання статей 3, 4, 6, 15–21 ЗАКОНУ УКРАЇНИ «Про забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків і жінок» необхідне для розуміння особливостей змісту нормативно-законодавчої бази для просування гендерного мейнстрімінгу. У змістовній частині тренінгу слухачі школи ознайомлюються зі змістом основних проєктів з гендерної проблематики в Україні та співставляють їх цілі та задачі. До таких проєктів відносяться: проєкт розробки та впровадження публічної політики (проєкт PRISM, 2002- 2017 рр.), проєкт Центру Разумкова «Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України», проєкт ПРООН в Україні спільно з Секретаріатом уповноваженого ВР України «Комплексне становище жінок, які проживають у сільській місцевості», проєкт Фонду ООН в галузі Народонаселення «Аналітичне дослідження участі жінок в складі робочої сили в Україні» (2012 р.), проєкт «Місцеві гендерні ініціативи 2017-2018: досвід реалізації» (проєкт ПРОМІС), проєкт ПРООН «Гендерна експертиза українського законодавства» (проєкт ПРОМІС), проєкт «Гендерноорієнтоване бюджетування на місцевому рівні» (Фонд Ф. Еберта), проєкт «Сприяння поширенню гендерної рівності у системі освіти в 3-х областях України: Київська, Запорізька, Тернопільська» (2014), проєкт «Гендерний мейнстрімінг у вищих навчальних закладах України» (2015), проєкт Громадської організації «Центр гендерної культури».

Тренінг 4. Гендерна (не)рівність у засобах масової інформації (ЗМІ): українські реалії. Свобода вираження думок і свобода ЗМІ – це передумова для повного здійснення інших прав і свобод. Гендерна рівність у ЗМІ актуальна, оскільки ЗМІ мають значний вплив та активно формують думки, ставлення та ідеї. Основні проблеми щодо досягнення гендерної рівності в українських засобах масової інформації:

- все більше жінок працюють у ЗМІ, але жінки недостатньо представлені в процесах ухвалення рішень;
- повідомлення та образи жінок і чоловіків, які представлені у ЗМІ, зміцнюють гендерні стереотипи;
- у соціальних мережах часто зустрічаються сексизм і насильство (анонімність в Інтернеті і відсутність контролю);
- відсутність відповідальності та санкцій за сексистські висловлювання ненависті;
- низька помітність жінок, як з погляду якості, так і кількості, в медіаконтенті; нечасте використання жінок у ролі експертів і відносна відсутність жіночих поглядів і думок у ЗМІ.

У процесі комунікації опрацьовуються прояви сексизму, ейджизму та лукізму в ЗМІ; показується, як через фейсизм і мачизм конструюється маскуліність у ЗМІ, а також пропонується метод «дзеркала» як головний метод аналізу на наявність проявів сексизму. Учасники та учасниці тренінгу опрацьовують результати моніторингу «Як медіа висвітлюють права людини у новинах» та ознайомлюються з рекомендаціями експертів щодо збалансованості інформації у медійних матеріалах.

Тренінг 5. Гендерна рівність у засобах масової інформації: досвід ЄС. Розглядається поточна ситуація щодо гендерної рівності у ЗМІ в ЄС. Незважаючи на прогрес у сфері гендерної рівності в Європі, участь жінок у медіа-процесах все ще залишається тривожною. Як на внутрішньому фронті, у доступі до керівних посад і покращенні умов праці в медіакомпаніях, так і на зовнішньому

фронті, у медіа-контенті, жінки є жертвами постійної відсутності представництва. Це не тільки позбавляє більшість із них рівного ставлення та можливостей, але й посилює враження серед широкої громадськості, що вони все ще прив'язані до своїх традиційних ролей, незважаючи на їхній дедалі відчутніший внесок в економічне та політичне життя Європи. Відповідно детально розглядається реалізація 16 заходів, викладених у Рекомендаціях Ради Європи по досягненню гендерної рівності у ЗМІ. Ці заходи зосереджені на наступних шести основних сферах: політика та законодавство щодо гендерної рівності, прийняття та впровадження національних показників, надання інформації та просування передового досвіду, канали підзвітності, дослідження та публікації, а також медіаграмотність та активна громадянська позиція. Також учасникам школи демонструються основні матеріали останнього аналітичного звіту комісії з питань гендерної рівності Наглядової ради Європи з медіа та інформаційного суспільства.

Тренінг 6. «Методика роботи з гендерною статистикою сфери освіти».

Основними цілями цього тренінгу є такі: а) привернути увагу слухачів і користувачів статистики освіти на важливість та можливості використання гендерно-чутливих статистичних даних і показників в галузі освіти; б) уточнити концепції, методи і прийоми, необхідні для систематичного збору, аналізу, презентації і розповсюдження статистичних даних і показників в сфері освіти, з особливим акцентом на гендерну складову у сфері освіти; в) запропонувати практичні ідеї та рекомендації для осіб, що використовують гендерні статистичні дані й показники в галузі освіти для більш ефективного моніторингу прогресу та розробки політики та планів на користь гендерної рівності. Робочим інструментом реалізації гендерного підходу є гендерний аналіз – організований акт щодо дослідження та вивчення відмінностей у потребах, умовах, доступу до ресурсів, перспективах розвитку, особливостях участі, нагородженні, преміюванні, оплаті праці з точки зору гендерної рівності учасників навчально-виховного процесу. Саме з цього тренінгу можна розпочинати формувати статистичний потенціал для моніторингу розв'язання гендерних проблем у сфері освіти. Вже в такому початковому вигляді запропонованим методикам притаманна універсальність і загальність. Основна увага під час цієї частини тренінгу приділяється наочності представлення статистичного матеріалу, його доступності й доказовості.

Тренінг 7. «Нерівна рівність» сучасної освіти. Гендерно орієнтована освіта є складним, неоднозначним, поліаспектним та багатовимірним явищем, оскільки: 1) немає єдиного підходу щодо тлумачення поняття «гендерно орієнтована освіта» та однозначності розуміння сутності даного суспільного феномена; 2) поширені різноманітні уявлення щодо значення і застосування гендерного підходу до навчання (роздільне навчання хлопчиків і дівчат; статеве виховання в сексуальному або фізіологічному аспекті; облік психофізіологічних відмінностей хлопчиків і дівчат; статеворольовий підхід в освітньому процесі тощо); 3) здійснюються різноманітні дослідження, що мають у своїй назві термін «гендер», але по суті такими не являються («псевдогендерні» дослідження та гендерні); 4) формується нова інфраструктура соціальних взаємовідносин, яка продукує нові запити на теперішні особистісні комунікації і, зокрема, на нові гендерні відносини, що потребує належного методологічного забезпечення освітньої діяльності, залучення гендерно орієнтованого підходу в усі компоненти освітньої системи: освітні інститути, технології і філософію освіти та

забезпечення послідовності та наступності цього процесу. Вище зазначені проблеми зумовлюють складність використання абстрактного поняття «гендерно орієнтована освіта» при розробці національних програм і політик рівності. Основними напрямками концептуалізації гендерно орієнтованої освіти є: диференціальний, соціально-конструктивістський, радикально-плюралістичний.

Тренінг 8. Гендерні аспекти прихованого навчального плану. Прихований навчальний план – це освітній інструмент, через який кожна зі статей «отримує» свій набір можливих гендерних ролей і життєвих траєкторій, прийнятих особистісних рис і шаблонів поведінки. Ідея прихованого навчального плану («hidden curriculum») вперше сформульована американським соціологом освіти П. Джексоном (кінець 60-х рр. ХХ ст.). основними структурними елементами прихованого навчального плану є: заклад освіти як організація та освітнє середовище загальноосвітнього навчального закладу; зміст освіти; міжособистісна комунікація у процесі навчання. Під час роботи у «малих групах» учасники та учасниці тренінгу опрацьовують основні прояви прихованого навчального плану, що відтворюють гендерну нерівність у системі загальної середньої освіти, гендерну зональність освітнього простору. дискримінаційні прояви освітнього процесу, гендерні аспекти змісту освіти й стилю комунікації вчителів з учнівством, наводять цікаві приклади з власного досвіду дії прихованого навчального плану. Під час тренінгу представляються основні результати дослідження прихованого навчального плану в загальноосвітніх закладах.

Тренінг 9. Гендер і економічна діяльність. В рамках даної теми розглядається вплив гендеру на економічну діяльність, типові гендерні відмінності в економічній діяльності. Розглядаються джерела отримання гендерних економічних показників на різних рівнях та інтерпретація даних показників. Проводиться короткий огляд даних показників для країн Європейського Союзу та України за останні 10 років.

Тренінг 10. Гендер і прийняття рішень. В рамках даної теми тренінгу розглядається поточна гендерна ситуація щодо прийняття рішень в ЄС. Аналізуються причини недостатнього представництва жінок у процесах прийняття рішень. Основними причинами є традиційні гендерні ролі та стереотипи, відсутність підтримки для жінок і чоловіків у поєднанні обов'язків по догляду та роботи, а також поширена політична та корпоративна культура. Аналізуються ключові статистичні показники, які демонструють поточну ситуацію щодо представництва жінок у процесах прийняття рішень.

Тренінг 11. Гендерна економіка: основні методологічні підходи, теми досліджень і тенденції розвитку. 70-ті рр. ХХ ст. – гендерна економіка виділяється як нова міждисциплінарна сфера наукового пізнання. Гендерна економіка досліджує економічні процеси та механізми функціонування політикоправових і фінансових інструментів з точки зору їхнього впливу на співвідношення соціального та економічного статусу чоловіків та жінок. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. актуалізувалися економічні наукові дослідження з гендерної проблематики в Україні. На сучасному етапі продовжується процес її становлення, а гендерна проблематики вивчається в розділах соціальної складової (зайнятість і ринок праці, малий бізнес і самозайнятість, розподіл доходів, рівень життя сімей (бідність, соціальний захист), інвестиції в людський капітал (освіта, охорона здоров'я, культура) тощо. Основними методологічними підходами щодо аналізу гендерних аспектів

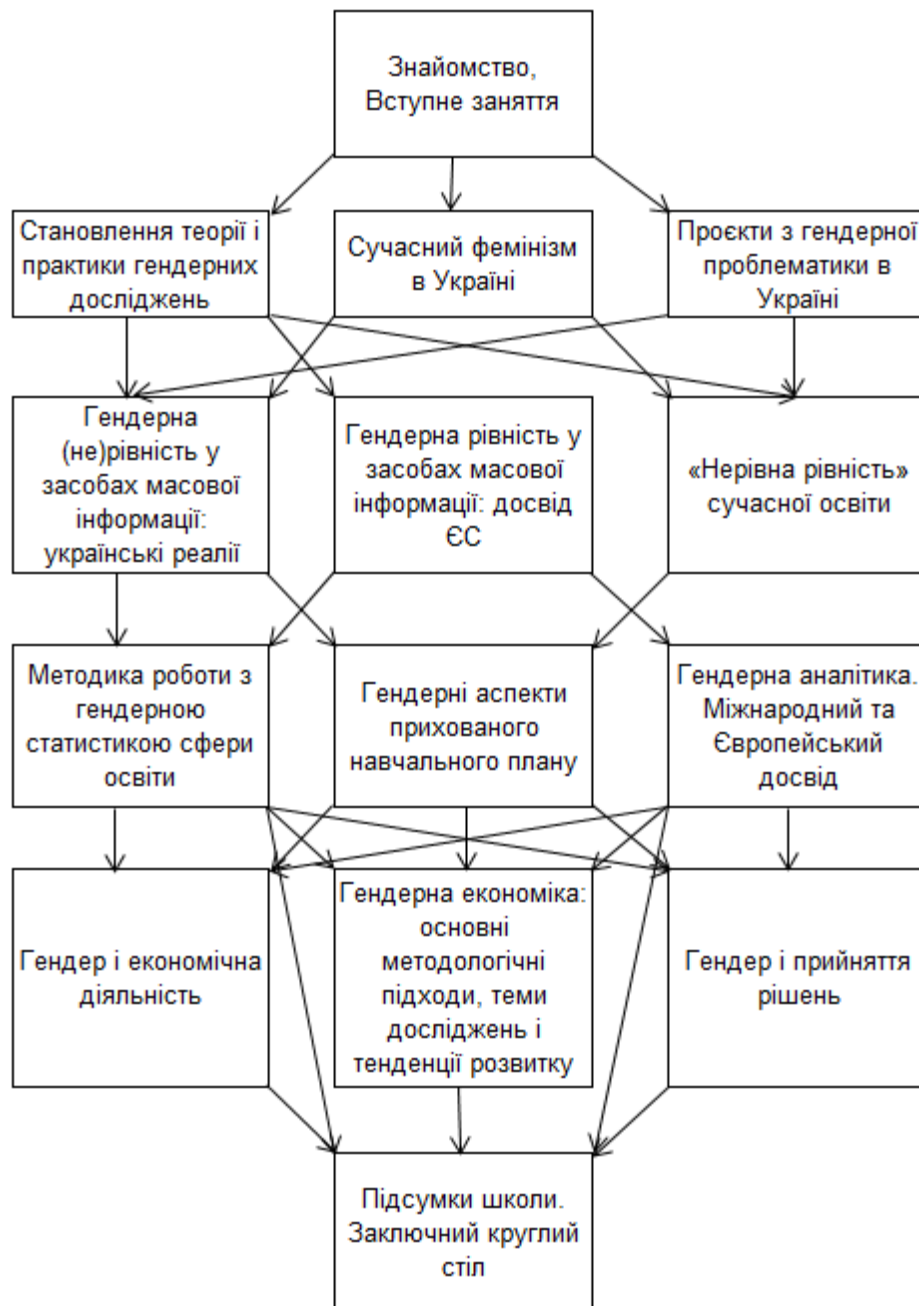
економіки є: неомарксистський, неокласичний, інституційний (неінституційний). Основні типи досліджень: а) перший тип наукових розвідок присвячений розробці теоретичних моделей, що включають не абстрактних економічних суб'єктів, а індивіда соціального, котрий займає певне місце в суспільній життєдіяльності; б) другий – різноманітні емпіричні дослідження, спрямовані на вивчення загального й особливого в соціально-економічному становищі чоловіків і жінок; в) третій напрямок – аналіз економічної політики для визначення траєкторії оптимізації чинного інституційного механізму забезпечення гендерної рівності. Перспективні напрями розвитку гендерної економіки. 1. Необхідність запровадження гендерно-сензитивної макроекономічної політики. 2. Запровадження гендерного мейнстримінгу у всіх державних стратегіях, бюджетування з урахуванням гендерної проблематики, гендерний аудит і аналіз впливу. 3. Обов'язкові гендерні квоти для керівних посад в усіх організаціях державного та приватного сектору. 4. Навчання та тренування, спрямоване на підвищення обізнаності з гендерної проблематики для керівників-чоловіків. 5. Вдосконалення системи оцінки праці, спрямованої на подолання гендерного розриву в оплаті праці. Впровадження гендерно-дружніх моделей, що передбачають наявність опції неповного робочого дня з пропорційною оплатою для всіх робочих місць.

Тренінг 12. Гендерна аналітика. Міжнародний та Європейський досвід. Під час розгляду теми гендерної аналітики розглядаються такі питання: гендерна статистика; аналітичні гендерні звіти; гендерна інфографіка. Проводиться екскурс за міжнародними, європейськими та національними джерелами отримання даних гендерної статистики, можливостями використання баз даних, роботами з фільтрами, віртуальними картами, вбудованими можливостями графічного представлення гендерних даних у базах. Далі розглядаються основні міжнародні та Європейські аналітичні звіти, які частково або повністю присвячені проблемам гендерної рівності. Аналізується структура Звітів, щоб кожен учасник мав представлення як виконати подібне аналітичне дослідження на корпоративному рівні. Також разом із учасниками школи аналізується ряд цікавої гендерної інфографіки, яку надають Міжнародні та Європейські організації поряд із гендерною статистикою.

Тренінг 13. «Підсумки літньої школи. Заключний круглий стіл». Підсумки проведення літньої школи «Тренінг з гендерної рівності» підбиваються за такими напрямками: проблеми фемінізму та реалізація гендерних проєктів в Україні та в Європейському Співтоваристві, особливості візуалізації даних з гендерної статистики в освіті, гендер у засобах масової інформації, проблеми прихованого навчального плану в системі освіти та гендерного дисбалансу української освіти на національному та субнаціональному рівнях, дискримінації та сексуальних домагань в освіті, причини протидії гендерній рівності в Україні та гендерні аспекти рівності в політико-правовій сфері на національному та субнаціональному рівнях. Під час проведення круглого столу мають бути проаналізовані результати вихідного тестування на предмет їх співставлення з результатами тестування вхідного. Для унаочнення такого порівняння має бути використана візуалізація даних з використанням будь-якого доступного пакета візуалізації.

З метою використання можливості співставлення результатів вхідного та вихідного тестування слухачів школи вихідне тестування проводиться за тестом. Вихідне тестування проводиться перед тренінгом 13.

Блок-схема змісту матеріалу тренінгів літньої школи виглядає так:

Подяки. Методичні рекомендації підготовлені в рамках проєкту ERASMUS-JMO-2021-HEI-TCH-RSCH «Субнаціональна гендерна рівність: баланс цінностей ЄС та українських реалій», № 101047451. Проєкт фінансується за підтримки Європейської комісії. Ця публікація відображає лише погляди авторів. Єврокомісія не несе відповідальності за будь-яке використання інформації, що міститься в ній.

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ДО ПРОВЕДЕННЯ ЛІТНЬОЇ ШКОЛИ**

«Тренінг з гендерної рівності»

для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня освіти

галузі знань **01 Освіта / Педагогіка**

Акбаш Катерина Сергіївна

доцент кафедри математики та цифрових технологій Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, кандидат фізико-математичних наук, доцент

Пасічник Наталя Олексіївна

професор кафедри математики та цифрових технологій Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, доктор історичних наук, професор

Ріжняк Ренат Ярославович

професор кафедри математики та цифрових технологій Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, доктор історичних наук, професор